

UiT Norges arktiske universitet

Institutt for psykologi (IPS)

Psykologifaget og individuell frigjøring

Kritisk psykologi i lys av Habermas sitt begrep om livsverden

Jakob Biftu Aandahl

Hovedoppgave i psykologi August 2022

Jakob Biftu Aandahl

Hovedveileder: Jørgen Sundby

Biveileder: Svein Noer Lie

PSY-2901

Hovedoppgave for graden Cand. Psychol.

Det Helsevitenskapelige Fakultet

Institutt for Psykologi

Universitetet i Tromsø – Norges Arktiske Universitet August 2022

UiT / NORGES ARKTISKE
UNIVERSITET

Abstrakt

Temaet for denne litteraturoppgaven er kritisk psykologi. Man kan definere kritikk som en metode for å rette oppmerksomhet mot forutsetninger som skjuler seg i vårt vanlige handle- og tenkesett (Madsen, 2012a, s.742). Kritisk psykologi innebærer å ta et metaperspektiv på de faglige forutsetningene som ligger til grunn for det perspektivet faget anlegger på virkeligheten. Disiplinen «kritisk psykologi» anklager samtidspyskologien for å ha et for snevert perspektiv, særlig i behandling av folk sine individuelle utfordringer. At psykologien får en stadig viktigere rolle og posisjon i dagens samfunn kan være bra, men kanskje ikke uten at psykologien som fag samtidig er bevisst på de sosiopolitiske forholdene faget er en del av og hvordan disse er med å forårsake individuelle utfordringer som psykologien ønsker å behandle. Hvis psykologien sin målestokk for hva som er normalt/fungerende/sunt er definert av individets evne til å møte forventninger innenfor samfunnets strukturelle rammer, kan psykologifaget komme til å ukritisk bidra til støtte og reproduksjon av slike rammer. Grundig kritikk i den psykologifaglige diskursen bør være å stille seg spørsmål om hvorvidt psykologien står på utsiden av disse rammene eller om psykologien også er med på å opprettholde en bestemt samfunnsorden og/eller bestemte menneskesyn. Sett «innenfra» kan det være vanskelig å ta stilling til slike spørsmål. I denne oppgaven vil jeg derfor ta utgangspunkt i filosofi, nærmere bestemt Jørgen Habermas sitt begrep om livsverden og hans teori om systemets kolonisering av denne livsverden. Tanken er at dette kan gi psykologer et utenfra-perspektiv på hvilken situasjon vi alle, inkludert psykologifaget, befinner oss i og at et slikt utenfra-perspektiv er nødvendig når vi skal forstå pasienten i en større sammenheng. I forlengelsen av dette ligger det også et spørsmål om frigjøring. Kritisk psykologi er grunnlagt på en ide om at psykologien ikke bare skal «behandle pasienter», men at dens meningsinnhold også skal virke frigjørende for individet. Ifølge kritisk psykologi innebærer dette at psykologien må operere med en eller annen form for oppfatning av hva en slik frigjøring innebærer. Man kan til dels si at det er uklart hva kritisk psykologi mener med frigjøring og at Habermas sin teori representerer et av flere mulige svar på dette spørsmålet. Oppgaven forsøker å synliggjøre at Jørgen Habermas sitt begrep om individets *livsverden* og hans teori om systemets kolonisering av denne livsverden kan gi et godt perspektiv på dette. Oppgaven består av tre deler: (1) I første del vil jeg gjennomgå teoretiske og historiske utgangspunkter for disiplinen kritisk psykologi, (2) deretter vil jeg gi noen eksempler på kritikkverdig utøvelse av psykologifaget og (3) til slutt drøfte dette i lys av Habermas sin teori.

Nøkkelord: *Frihet, Individ, Livsverden, kommunikasjonsfelleskap, Penger, Makt,*

Metode

Dette er en teoretisk hovedoppgave basert på litteratursøk. Min originale interesse var kritisk psykologi. Jeg har derfor tatt utgangspunkt i dette begrepet i mine litteratursøk. Jeg har søkt på navnet til ulike tenkere/teoretikere som jeg kjente til og/eller var interessert i, slik som Ole Jacob Madsen, Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger og Jørgen Habermas. Gjennom lesing av deres litteratur har jeg også funnet en del ny litteratur som jeg har hentet inn. I tillegg har jeg selvsagt fått litteratur forslag fra en av mine veiledere som har bakgrunn i filosofi.

Et problem med et slikt selektivt søk og en oppgave som denne, er at den kan bli for «ensidig» og mangle kritisk distanse. Man kan også kritisere oppgavens perspektiv for å være politisk motivert. Allikevel vil jeg hevde at mitt fokus har vært rettet mot å forstå og fremstille et bestemt perspektiv, som et innlegg i en diskusjon som jeg på ingen måte hevder å ha full oversikt over. Om andre med et annet ståsted kan forholde seg til det jeg skriver og finne motforestillinger så vil dette, slik jeg ser det, bidra til å utvide den psykologfaglige diskursen. Til en viss grad vil jeg si at psykologistudiet jeg har vært igjennom ved UiT ikke har hatt tilstrekkelig rom for slike kritiske perspektiver (som jeg nå har fordypet meg i) og at dette er noe av motivet for å skrive oppgaven.

Jeg har i oppgaven selektert en type kritisk litteratur, og dette medfører at jeg ikke i like stor grad har vektlagt litteratur som representerer et annet perspektiv. Min oppgave kunne representert mer av motargumentene til de kompliserte poengene jeg forsøker å formidle, men dette ville gjort oppgaven betydelig lengre og mye mer krevende/komplisert. Jeg har derfor valgt å fokusere mest på den kritikken som jeg prøver å representere/uttrykke. I henhold til tankegodset formidlet i denne oppgaven er andre oppgaver som blir vurdert innenfor denne sjangeren (hovedoppgave i psykologi) ofte minst like ensidig, bastant og «politisk appellerende», men at dette fremstår mindre tydelig fordi slike oppgaver i de fleste tilfellene gjøres innenfor rammene av rådene oppfatninger i faget. Jeg ønsker å være en motvekt til dette, slik disiplinen kritisk psykologi ønsker å være. Så lenge mine meningsmotstandere også får uttrykke sine standpunkt med et språk som fremstår gyldige i Habermas sin forstand (slik at vi kan svare på hverandres argumenter) så ser jeg ikke noe problem med dette.

Innledning (DEL 1)

Marx og Foucault regnes som de to tenkerne som fra 18. og 19. hundretallet som har hatt størst innflytelse på utformingen av faget kritisk psykologi (Madsen, 2012b). Om kritisk psykologi i nyere tid (spesielt i Europa) er det vanlig å stadfeste dens opphav til miljøet ved Freie Universitetet og studentopprøret i Berlin på slutten av 1960-tallet. Den mest betydningsfulle enkeltpersonen i dette opprøret var Klaus Holzkamp. Inspirert av Marx og «68-bevegelsen» tok han et avgjørende oppgjør med den amerikanske sosialpsykologiens nomotetiske ideal for forskning. Han utviklet i denne sammenheng en idiografisk tilnærming som han kalte for «*kritische psychologie*» (Madsen, 2012b, s.6). En vitenskap med en nomotetisk tilnærming tar utgangspunkt i at «atferden» til studieobjektet (i dette tilfellet mennesket) er lov-styrt i en eller annen forstand (nomos betyr lov). Ved å finne generelle lover eller lov-lignende betingelser for atferd, kan man i denne tradisjonen ideelt sett predikere hvordan noe vil oppføre seg som enkelttilfeller (deduksjon). Ved hjelp av slike «lover» vil man kunne dedusere ut hvordan den enkelte pasient best skal kunne behandles (behandlingsmetode) på samme måte som man ut ifra Newtons lover kan beregne hvordan planeter beveger seg. Innenfor et nomotetisk ideal vil standardiserte psykologiske modeller og undersøkelser bli betraktet som mest verdifull og som et uforanderlig premiss i forskning. Et slikt ideal, som stammer fra positivismen, sier også noe om hvorvidt man tror at det enkelte menneske er opphav til sine egne handlinger. Et hovedanliggende for Holzkamp var hvordan psykologifaget under kapitalismens makt tenderer mot å tjene elitens interesser ved å underslå individets evne til å samarbeide og forandre sine egne livsbetingelser (Madsen, 2012b, s.7). En idiografiske tilnærming går i større grad ut ifra at et hvert individ er unikt og i mindre grad at det er hensiktsmessig å utlede allmenne behandlingsmetoder. Generelle psykologiske teorier har her en mer underordna rolle i behandlingen og en mer «hermeneutisk tilnærming» basert på behandlerens erfaringer over tid blir vektlagt. Fra 1990-tallet og frem til i dag har kritisk psykologi etablert seg som en underdisiplin av den vitenskapelige psykologien i de fleste deler av verden (Prilleltensky & Austin, 2009). Dette aspektet ved kritisk psykologi betyr at man er kritisk til teorier som forsøker å forklare adferd kun ut ifra enten biologi eller fastsatte sosiale betingelser. Individet blir sett på som «aktivt» og ikke noe som er underlagt betingelser som ikke de kan gjøre noe med. Problemet med en ideografisk-modell er at den fører til en forståelse av individet som en løsrevet størrelse som ikke er bundet av noe. Dette er en viktig motkritikk som drøftes direkte eller indirekte gjennom hele denne oppgaven.

Den kritiske psykologen Thomas Teo (1999) har delt psykologivitenskapen inn i tre deler; *scientia*, *cultura* og *critical*. *Scientia* og *cultura* er opptatt med naturvitenskapelig og humanvitenskapelig psykologi, mens den tredje kategorien (*critical*) er opptatt med frigjøring fra begrensende (og potensielt undertrykkende) rammer i eget system. Kritisk psykologi lar seg plassere under denne siste kategorien (Teo, 1999). Ikke all kritikk av og i psykologien er kritisk psykologi; det finnes også tradisjoner for naturvitenskapelig kritikk og humanvitenskapelig kritikk som brukes innad i disse paradigmene. Videre finnes det marxistisk kritikk, feministisk, postmoderne kritikk og postkoloniale kritikk (Madsen, 2012b). Teo (2007) anerkjenner de fire sistnevnte formene for kritikk av psykologifaget som kritisk psykologi (Teo, 2007). Innenfor disse fire formene for kritikk av psykologifaget er også kritikken ulik, og retter seg mot ulike deler av psykologifaget. På tross av at disiplinen har delt seg inn i ulike skoler og tradisjoner, så samler kritisk psykologi seg om et felles etisk-politisk mål om å *bekjempe undertrykkelse og fremme sosial rettferdighet* (Madsen, 2012b). Man kan, for denne saks skyld, dele opp kritisk psykologi i én del som angår kritikk av psykologiens sosialhistoriske utvikling og en annen del som i større grad angår psykologifaglig tilnærming til å forstå mennesket i en kontekst (metode).

Isaac Prilleltensky (1997) har i sitt manifest beskrevet fire hovedmomenter for hva kritisk psykologi er for noe; (1) Status quo i samfunnet bidrar til undertrykkelse av store deler av befolkningen, (2) psykologien bidrar til å opprettholde status quo, (3) samfunnet kan forandres og skape meningsfulle liv og sosial rettferdighet, (4) psykologi kan bidra til mer rettferdige og meningsfulle måter å leve på. Ian Parker har i nyere tid (2007) formulert lignende poenger angående den kritiske psykologiens funksjon; (1) å systematisk undersøke hvordan psykologiske teorier virker ideologisk og maktstøttende, (2) å vise hvordan alle utgaver av psykologi er kulturelt og historisk betinget, (3) å studere former for overvåkning og regulering i hverdagslivet, blant annet den terapeutiske kulturen utenfor academia og klinisk praksis, (4) å utforske hvordan hverdagslige aktiviteter kan gi motstand mot nåværende disiplinerende praksiser.

I denne oppgaven vil det legges særlig stor vekt på å illustrere Prilleltensky og Parker sine 1. punkter; å systematisk undersøke hvordan psykologiske teorier virker ideologisk og maktstøttende til fordel for en status quo som kan bidra til undertrykkelse av deler av befolkningen. Dette vurderes av meg som det mest overordnede fokuset til kritisk psykologi. Det er en realitet som ofte blir «oversett» av samtidspsykologien slik det for meg har fremstått i fagets pensum og diskurs under mitt studieløp (profesjonsstudiet i psykologi).

Anvendt psykologi som en maktfaktor i samfunnet

Psykologien som en vitenskap og profesjon har bidratt til nye måter å tenke om oss selv på, vårt forhold til andre mennesker, og hvilke krefter og verdier som er i spill når vi handler. Psykologer kan oppleves av folk flest å ha mer troverdighet enn andre i slike spørsmål ut ifra en antakelse om at deres kunnskap kommer fra en anerkjent vitenskapelig prosess. De fleste områder i samfunnet er i dag indirekte eller direkte formet av psykologiske forklaringsmåter. Dette bidrar til en allmenn oppfatning om psykologiens nødvendighet som premissleverandør i dagens vestlige samfunn (Madsen, 2012a).

«Som psykologer er vi på en side endringsfremmende agenter i terapi og på en annen side en opprettholdende del av en konservativ institusjon for kapitalistiske drivkrefter», skriver Ole Jacob Madsen som er en av Norges ledende kritiske psykologer, psykolog, filosof og professor ved det psykologiske institutt på Universitetet i Oslo (Madsen, 2015, s. 222). Når Madsen anerkjenner psykoterapeuter som endringsfremmende agenter i terapi (Madsen, 2015, s.222) referer han til det konsistente forsknings resultatet som viser at psykoterapi oftest har en reel positiv effekt på pasientens atferd og subjektivt velvære (Wampold & Imel, 2015). Når han likevel definerer psykologi som *en konservativ institusjon for kapitalistiske drivkrefter* referer Madsen til hvordan overnevnte reifiseringsprosesser forårsakes av forbindelsen mellom «markedskrefter», statlige ordninger og psykologifag. Han mener denne forbindelsen gir individet økt insentiv for å søke fagpsykologiske og individuelle forklaringer på individuelle utfordringer (Madsen, 2015). Den kritiske psykologien mener at det å redusere menneskelig adferd til individuelle anliggende kan forhindre muligheten for radikal, sosial og kollektiv endring (Madsen, 2015). Fra et slikt psykologi-kritisk perspektiv kan det virke som at Madsens to definisjoner av anvendt psykoterapi er uforenelige. Hvordan kan psykologer være «*endringsfremmende agenter i terapi*» hvis den samtidig «*forhindrer muligheten for radikal, sosial og kollektiv endring*»?

Etter 60 år med empirisk forskning og metaanalyser har man fortsatt begrenset forklaring på hvorfor eller hvordan den positive effekten av psykoterapi oppstår (Wampold & Imel, 2015). Det kan derfor være interessant å spørre hvorvidt en mer kontekstuell/helhetlig tilnærming kan belyse den positive effekten av terapi og om en slik tilnærming kan produsere en like positiv effekt på atferd og subjektivt velvære. Hvis samfunnet ikke er et uforanderlig premiss og den normale/fungerende psyke vurderes ut ifra individets evne til å fungere innenfor samfunnets rammer, så har man et grunnlagsproblem. Delvis uberørt av denne problematikken

er psykologer og psykologiske praksiser i økende grad involvert i vurdering og diagnostisering av individer og grupper f. eks på institusjoner som sykehus, skoler, fengsler, fabrikker og i militæret. Det har utviklet seg spesialiserte fagområder som blant annet klinisk psykologi, idrettspsykologi, nevropsykologi og organisasjonspsykologi. Det mest fremtredende trekket ved psykologien er derfor at den stadig lar seg anvende på nye områder (Madsen, 2012a). Madsen skriver videre: «Det har ikke alltid vært sånn. Psykologihistorien gir oss utallige eksempler på hvordan i utgangspunktet uberørte samfunnsområder over et forbløffende kort tidsrom har blitt gjenstand for psykologisk tenke- og talesett som raskt etablerer seg som den essensielle referanserammen», skriver Madsen (2012a, s. 49). Hvis det å passe inn i eksisterende strukturelle rammer i samfunnet blir hovedkriteriet for hva som anses som sunt/normalt/fungerende, vil psykologer og psykoterapeuter først og fremst kunne bidra til opprettholdelsen av status quo. Det er av den grunn viktig at psykologer reflekterer rundt oppstandelsen, funksjoner og implikasjoner for anvendelse av psykologi-kunnskap på nye felt. Hvilket formål har samfunnet med en slik anvendelse? Utbredelsen er ikke nødvendigvis et problem i seg selv, men den kan indikere et problem for psykologien hvis utbredelsen skyldes utvikling av maktbetingelser som er usunne for individet og psykologiens rolle er å motvirke/forebygge slike betingelser. Man kan i denne sammenheng spørre om psykologifagets suksess (utbredelse) er et resultat av at samfunnet fungerer på en negativ måte som skaper økt behov for psykoterapi? Eller om det er et resultat av at psykologisk terapi fungerer så godt at økningen i utbredelse faktisk er en indikasjon på hvor godt det fungerer?

Psykoterapi og generell psykologi er nærliggende tradisjoner som overlapper og derfor også ofte forveksles med hverandre, både blant fagfolk og lekfolk. American Psychological Association sin definisjon av faget psykologi er følgende; «The study of mind and behavior. The discipline embraces all aspects of human experience- from the functions of the brain to the actions of nations, from child development to care for the aged». En standard introduksjon til psykoterapi refererer derimot ofte kun til den terapeutiske interaksjonen eller behandling på en klient, et par, en familie eller en gruppe hvor utøvelsen er begrenset til trente profesjonelle. Rose (1985) mener at forvekslingen mellom psykologi og anvendt psykoterapi bidrar til å forsterke psykologiens kvasi-vitenskapelige rolle i vestlige samfunn gjennom et «psyk-kompleks» som former subjektive holdninger med antatte psykologiske sannheter (Rose, 1985). Alliansen og forvekslingen mellom psykologi og psykoterapi er, på tross av sin suksess, ifølge Beck (2002) bekymringsverdig. Beck (2002) mener videre at psykologer og psykoterapeuter må innse hvordan de nå bidrar til denne utviklingen (Madsen, 2015). Det vanlige målet for

psykoterapi er å øke individets opplevelse av velvære, hjelpe dem med et spesifikt problem eller forbedre forhold mellom to personer eller en større gruppe, som et par eller en familie. Det eksisterer mange psykoterapeutiske ideologier og teknikker som alle har til felles at de baserer seg på en bestemt retning innenfor psykologien. Hver teori har gjerne egne ideer om kjerneårsaken til og løsning på menneskelige problemer. (Madsen, 2015). Teoriene bak ulike psykoterapeutiske metoder er, som Madsen (2015) påpeker, basert på filosofiske ideer om årsak til menneskelig lidelse. De er sjeldent forklaringsmodeller basert på allmennpsykologisk empirisk kunnskap utledet via robuste vitenskapelige metoder. Det filosofiske grunnlaget til mange av de psykoterapeutiske tilnærmingene er med andre ord ikke basert på standardisert empirisk forskning, men heller på ideologi. Psykologien består av stor mengde vitenskapelig kunnskap, men kun en liten del av denne kunnskapen blir direkte brukt i utøvelse av psykoterapi. Likevel er den allmenne oppfatning at psykoterapeuter baserer sin praksis på den store mengden av psykologisk vitenskapelig kunnskap. Denne oppfatningen er heller ikke uvanlig blant individer med høyere utdanning. Dette kan bidra til overvurdering og overimplementering av terapi der andre tilnærminger kan være mer fordelaktig (Madsen, 2015).

Enkelte psykoterapeutiske bevegelser forsøker i større grad eksplisitt å ta med kontekst i møte med de individuelle konsekvensene av den. En mer fellesskapsorientert terapi (Community psychology) vokste ut av en bevegelse på 60-tallet som en reaksjon på det individuelle fokus, med den hensikt å kjempe mot de sosiopolitiske årsakene til psykisk lidelse på arbeidsplassen (Madsen, 2015). Gregory Bateson og Paul Watzlawick utfordret også konvensjonell terapi tidlig på 70-tallet og hadde fokus på inter-personlige utfordringer og transaksjonelle mønstre i familie terapi. Slike bevegelser på 2000 tallet har nesten dødd ut og falt langt bak såkalte evidens-baserte individuelle metoder som for eksempel kognitiv terapi («Evidens»?) (Madsen, 2015). Siden 70-tallet har det også innenfor kjønnsstudier (women's studies) oppstått en kritikk av psykoterapi som ligner på den som Beck (2002) har bidratt med. Innenfor tradisjonen «feminist terapi» finnes det forsøk på å kritisere den biografiske/individualiserende tilnærmingen i terapi uten å måtte helt forlate individuell intervensjon. Flere feminist-orientert psykoterapeuter, slik som Kathy Davis, har påpekt hvordan psykoterapi overser de sosiale og politiske forholdene som de er en del av (Madsen, 2015). Kathy Davis (1986) påpeker ut ifra egne kjønnsstudier hvordan terapeutens formulering av pasientens problem overser mulige kjønns og makt-strukturer som eksisterer. Man antar at det er noe galt med den kvinnelige pasienten før man er villig til å vurdere om det er noe galt med det skjeve maktforholdet i pasientens samliv og at det er dette som forårsaker pasientens

lidelse (Davis, 1986). Forskere har vist hvordan et feministisk perspektiv ofte blir vanskelig å integrere i terapi. En av hovedfunnene er at, på tross av sympati for feminister, så er temaene som den feministiske diskursen legger opp til vanskelig å integrere i terapien på en hensiktsmessig måte (Narvola og Skarin, 2012).

Mystisisme og religion

Når man snakker om å se individet i en større kontekst så kan man lure på hvor stor denne konteksten kan/bør være og hvordan denne konteksten skal konseptualiseres. Den individfokuserte og biologiske tilnærmingen er på den ene siden av spekteret (zooome inn), men man kan tenke seg at det også er noe stort og betydningsfullt på den andre siden.

Sampolahti og Laitila (2019) påstår at spekulativ mystisisme kan være et nødvendig verktøy, både for å sette psykoterapi i sin historiske og filosofiske kontekst og for å videreutvikle tanken om hva psykoterapien er (Sampolahti & Laitila,2019). William James og Ludwig Wittgenstein har beskrevet opplevelsen av positiv endring (psykoterapiens mål) som en «spontan og mystisk opplevelse». På tross av at slike opplevelser ikke nødvendigvis kan forstås eller beskrives med ord (og derfor ikke faller under en vitenskapelig disiplin) så handler opplevelsen om det som potensielt kan være det mest meningsfulle ved å være menneske (Sampolahti & Laitila,2019). Med ordet «mystisk» refererer de både til det man kan kalle en subjektiv opplevelse av endring, men samtidig til en kontakt med noe oversanselig som de påstår at vi alle har til felles. Det mystiske referer ikke nødvendigvis til et religiøst verdenssyn, men religioner har et begrepsapparat som muliggjør anerkjennelse av en åndelig dimensjon i større grad enn et ateistisk og vitenskapelig verdenssyn. Sampolahti og Laitila (2019) påpeker verdien av å også anerkjenne en ubegripelig dimensjon i psykoterapeutisk praksis. De peker i denne sammenheng på William James sin beskrivelse av en mystisk opplevelse; effekten er hinsides språk og rasjonalitet, den har en kognitiv dimensjon som er noe mer enn en følelse, opplevelsen er midlertidig (ikke en konstant bevissthetstilstand) og subjektets rolle er passiv i den forstand at han/hun ikke prøver å indusere opplevelsen, men lar seg heller bli fanget i den.

Sampolahti & Laitila (2019) mener at spørsmålet om hva de anser for å være essensen av psykoterapi ofte har blitt neglisjert, og poengterer hvordan den medisinske konteksten som psykoterapien nå befinner seg i forårsaker en tendens til å tolke psykoterapi fra et teknisk og overdrevent rasjonalistisk standpunkt. De kritiserer antakelsen om at psykologien må være grunnlagt på en oppfatning om målbare årsakssammenhenger. Denne antakelsen fører til en

oppdelende medisinsk tilnærming til psykisk helse hvor helheten ikke er mer enn summen av de bestanddelene som vi klarer å observere. En slik tilnærming til psykologivitenskap har sine fordeler ved empirisk telling, men ulempene er definitivt underrepresentert i psykologifaglig diskurs. Sampolahti & Laitila (2019) argumenterer for at en mystisk dimensjon har blitt neglisjert i empirisk forskning på psykoterapi og at annerkjennelsen av en ubegripelig opplevelses-dimensjon kan forklare at psykoterapi kan ha positiv effekt på både atferd og subjektiv opplevelse. Når man etter 60 år med empirisk forskning fortsatt ikke har noen sikker forklaring på hvorfor eller hvordan denne effekten oppstår så kan dette i seg selv tyde på at vi søker (forsker) på feil måte. Kanskje vi ikke vil komme noe nærmere en forståelse ved å gjøre enda mer nøyaktig og rigid empirisk forskning på området.

På tross av at meta-analyser har vanskeligheter med å identifisere spesifikke faktorer som kan forklare den positive effekten av psykoterapi fortsetter vi å søke kunnskap om dette på samme måte. Det eksisterer ikke noen konsensus blant forskere om hvorvidt den naturvitenskapelige modellen er den beste meta-modellen for å søke kunnskap om effektiv psykoterapi, og om den bør erstattes av en kontekstuell modell eller en ukjent alternativ modell (Sampolahti & Laitila,2019). Mitt argument er at man også bør se nærmere på en mulig antirasjonalistisk eller mystisk dimensjon som forklaring. Virkeligheten er kanskje best forståelig fra et logisk og begrepslig perspektiv, men når Ludwig Wittgenstein skrev at «meningen med verden er nødt til å ligge utenfor denne verden» brukte han både språk og logikk for å si noe meningsfullt (Sampolahti & Laitila,2019). Wittgenstein sin uttalelse er selvmotsigende på et vis, men denne selvmotsigelsen kan likevel ha verdi når det gjelder å forstå noe man ikke kan måle.

DEL 2. Kritisk psykologi: individualisering og moderne psykologi

Jeg har vært inne på at et viktig premiss for den kritiske psykologien er antagelsen om at individet forstås som et historisk og kulturelt artefakt (Rose, 1999). Samtidspsykologien har ifølge kritikere enda ikke gjort en tilfredsstillende sosialhistorisk revisjon av forholdet mellom samfunnsutvikling og utvikling av psykologisk praksis (Beck, 1992). Kritiske psykologer argumenterer for at det er fagets ansvar å ikke bare forstå sitt hoved-objekt (individet som sådan), men også å forstå mennesket slik det er konstruert av det samfunnet det lever i, og potensielt stille seg kritisk til denne historiske konstruksjonen. For å kunne gjøre dette må vi anta at psykologifaget aktivt bør forholde seg til samfunnets utvikling og reviderer sin virksomhet i forhold til denne. En slik revisjon synes å være nødvendig for å unngå at de som

lider mest av problemene også får skylden for å forårsake dem (Beck, 1992). En historisk og samfunnsorientert tilnærming ser ut til å være en forutsetning for å kunne sette seg inn i hvorfor ting er vanskelig for individer som søker hjelp av psykologer (Madsen, 2015). Psykologiens utfordring og ansvar er å bedre forstå disse sosialhistoriske sammenhengene. Faget er nødt til å undersøke de områdene hvor menneskelig atferd og evne knyttes til etikk/moral, politikk/administrasjon, og til sannhet/kunnskap (Rose, 1999).

Den kritiske psykologiens kritikk av «dekontekstualisering» av individet kan prinsipielt sett settes frem innenfor ethvert samfunn og historisk epoke, men mer spesifikk kritikk kan rettes mot det moderne samfunnets syn på individet og den rollen psykologien spiller eller har spilt i utviklingen av dette synet. Moderniseringen og utviklingen av den vestlige velferdsstat har blant annet bidratt til å oppløse tradisjonelle parametere slik som klasse, kjønn, og familieroller. Det er viktig at de som ønsker å behandle konsekvensene av den nye situasjonen for individet tar denne utviklingen i betraktning, sier Madsen (Madsen, 2015). Robert Putnam har dokumentert individualiseringsprosessen i hans bok «Bowling Alone» som viser hvordan familien, lokalsamfunn og ulike frivillige organisasjoner i sivilsamfunnet over tid har fått dårligere levevilkår. Putnam (2000) trekker frem viktigheten av sosiale nettverk der normer som gjensidighet og tillitt står sterkt og referer til denne verdien som «sosial kapital». Han gjennomførte meta-analyse av en stor datasamling fra ulike kilder, og identifiserte en betydelig nedgang i slik «sosial kapital» fra 70-tallet frem til i dag. Han påpeker hvordan denne nedgangen korrelerer med fremveksten av velferdsstaten (Putnam, 2000). Den kritiske psykologien mener at psykologer må ta i betraktning hvordan denne sosiopolitiske utviklingen er med å påvirke individer til å søke hjelp i profesjonell psykoterapi istedenfor innenfor eget sosialt nettverk. Patrick Deneen (2018) argumenterer i sin bok for at motsetninger som sosialisme/kapitalisme og individualisme/kollektivism er irrelevante for de utfordringene som vi står ovenfor i dag. Han mener at begge sidene av disse motsetningene har bidratt til utvikling av et samfunn som forårsaker økt ensomhet og meningsløshet og mindre støtte fra naturlige sosiale fellesskap (livsverden). Han forsøker å vise, i likhet med Putnam (2000), hvordan det tidligere av individet ble krevd lojalitet til slekt og lokale maktstrukturer, i motsetning til dagens samfunn hvor man til en viss grad kun med opererer to entiteter – stat og individ (Deneen, 2018). En effekt av dette kan være økende ensomhet og manglende tilhørighet til en nær gruppe.

Rasjonaliseringen av denne utviklingen har fra både høyre og venstre-siden vært at man ønsker å frigjøre individet fra slekt, kulturell indoktrinering og nære omgivelser, slik at det kan utfolde seg fritt uten å bli begrenset av andre. Venstresiden er opptatt av å legge til rette for at individet

skal ha best mulig sosiale betingelser for sin frigjøring. Høyre siden og liberalismen ser på mennesket som et selvbestemmende og selvdefinerende vesen som ikke bør hindres i sin konkurranse og uttrykk med mindre det direkte gjør skade på andre. Individet befinner seg da i en paradoksal situasjon. På den ene siden tenker man seg at problemer blir løst hvis man kunne endret «de ytre betingelsene». På den andre siden er «de andre» et «konstant problem» for individet hvis de begrenser friheten. Det kan virke som at ingen av sidene (venstre/høyre) ser på menneske som et grunnleggende sosialt vesen som må løse sine problemer innenfor en mindre sosial ramme, slik som familie, slekt og lokalsamfunn. Det kritiske perspektivet er et forsøk på å definere sitt objekt (individet) uten å isolere det fra sine omgivelser.

Psykolog Hilde Nafstad mener at en av den kritiske psykologiens mange oppgaver er å utfordre måten psykologifaget opprettholder en oppfatning om at individet er egoistisk og langt på vei «selvforsynt» (Madsen, 2012a). Ved å bidra til å opprettholde det liberale, egoistiske og selvforsynte menneskesynet på individet mener hun at psykologifaget bidrar til et system som undertrykker store deler av befolkningen. Man overser at vi gjennom vår evolusjon og utvikling primært er et flokkdyr som trenger en gruppe rundt oss for å fungere godt.

Den friheten som man assosierer med et moderne liberalt liv i vesten fører med seg et ideal om individualistisk selvrealisering. Dette kan lede til en sosialt-forpliktelses løs «her og nå» holdning. En slik holdning kan være problematisk på mange måter, slik forskning på utsettelse av belønning indikerer (Benstock, 2011). Når vårt eget følelsesliv og livsprosjekt blir vårt eneste moralske kompass kan det bidra til at vi forholder oss til ting, folk og fellesskap på en hensynsløs måte. Man deltar og ivaretar sosialt bare når det gagnar vår individuelle søken etter egen tilfredsstillelse og måloppnåelse. Det er akseptert (og forventet) at vi kan forlate det sosiale prosjektet om det ikke ser ut til å gagne oss lenger. Velferdsstaten kan uintendert tilrettelegger for denne type sosial atferd dersom den forsøker å ta et ansvar for stadig nye områder (av individets liv) som tradisjonelt sett blir ivaretatt av familie eller mindre fellesskap. Man oppfordrer med sine velferdsordninger til en selvrealisering uten forpliktelse til det nærmiljøet man er vokst opp i. Selv om psykologien som fag har en viss forståelse av denne situasjonen, spør jeg i hvilken grad psykologien går inn i den reelle «kampen» for gode livsvilkår og gruppetilhørighet. Her vil jeg nevne to elementer som ser ut til å være viktig. For det første kan det se ut til at psykologi som fag har vært med på å forme vår oppfatning av hva individet er og hva slags oppfatning det har om sitt selv. Det skulle jo bare mangle i og med at vi antar og anser psykologi som et fag som nettopp kan svare på dette spørsmålet. For det andre må vi kunne spørre oss om disse oppfatningene er formet uavhengig av samfunn, økonomi og

andre maktkrefter som har fordel av bestemte oppfatninger av hvem vi er. I hvilken grad har psykologien gått inn i kampen for å forstå og definere individet på individets egne premisser? Jeg vil etterhvert se nærmere på denne problematikken ved bruk av Habermas sin teori.

Cushman (1990) hevder at den vitenskapelige «konstruksjonen av selvet» i stor grad er formet av økonomien og politikken i den respektive tidsepoken. Han påpeker hvordan psykologifaget har en sentral rolle i forbindelsen mellom autoriteter og individet, spesielt i liberale europeiske stater, USA og Australia. Det moderne samfunnet har i stor grad utviklet seg gjennom planer og prosedyrer som er ment for å forme, regulere og administrere et «selv» som psykologien sammen med de andre menneske-vitenskapene vært med å «konstruere». Psykologifaget har på denne måten vært en institusjon som opprettholder en viss forståelse av «selvet» (Cushman, 1990). Hvis dette er tilfellet er vi tilbake til den kritiske psykologiens hovedspørsmål: Er samtidpsykologien et fag som er med på å opprettholde en status quo som forårsaker de individuelle utfordringene psykologien ønsker å behandle?

For det andre bør man skille mellom «teori og praksis». En ting er hva vi lærer av psykologiske teorier og oppfatninger i løpet av et studieløp. En annen ting er hvordan denne psykologien anvendes i praktisk psykoterapi. Behandlingspraksis i dag foregår innenfor et kategorisk system der individet (pasienten) må passe inn i ulike klassifiseringspraksiser der diagnoser og behandlingsforløp er knyttet sammen med økonomiske insentiver. Diagnoser muliggjør statlig bevilgning av en rekke tiltak, rettigheter og kompensasjoner. Dette gir både klient og terapeut økt insentiv for å søke etter medisinske diagnoser som svar på klientens problemer. En diagnose gis til enkeltindivider og har vanskelig for å fange opp konteksten som dette individet befinner seg innenfor. Man kan undre om dette også bidrar til å svekke vår evne til å håndtere disse problemene i et sosialt fellesskap uten en diagnose (Bury, 2009). En individualiseringsprosess som drives av et økonomisk system og statlig støtteordninger med sitt medfølgende syn på mennesket/frihet, gir makt til de som ønsker å definere individuelle utfordringer som et individuelt problem. Statlige ordninger skaper en situasjon der psykoterapeuter må forholde seg til klienter som om klienten har juridisk rett til at deres problemer blir forstått på denne individualiserende måten. Det kan derfor være grunnlag for å si at denne situasjonen favoriserer forskning og fakta basert på den evidensen som biologisk nevrovitenskap kan frembringe (Madsen, 2015).

Tre eksempler på individualiseringsproblematikk ved anvendt psykologi

Første eksempel er en arbeidstaker som får utvidet arbeidsmengde fordi firmaet han/hun jobber i implementerer en effektiviseringsplan for å kutte ned på utgiftene. Arbeidstakeren tar på seg det økte ansvaret fordi han/hun vil beholde jobben og kanskje til og med rykke opp i posisjon- og lønnshierarkiet. Arbeidstakeren blir utslitt av den økte arbeidsmengden og blir etter hvert sykemeldt av fastlegen sin. Etter en kortere periode blir individet tilbudt psykoterapeutisk oppfølging i et program som jobber for å få folk tilbake i arbeid så fort som mulig. Man møter en kompetent terapeut som på kort tid hjelper han/henne med å finne nok interne og eksterne ressurser til å begynne å jobbe igjen. Arbeidstakeren mestrer nå i større grad den store arbeidsmengden, og alle de involverte partene tenker av denne grunn at prosessen er vellykket. Selv om alle parter fornøye poengterer Madsen (2015) at løsningen på problemet er hovedsakelig motivert og drevet av arbeidsgiveren sitt mål om å «effektivisere» og i slike situasjoner blir dette målet enten oversett eller akseptert som et gode. Arbeidsgiverens mål om «effektivisering» i det overnevnte eksempelet går på bekostning av arbeidstaker fordi han/hun må bruke mer tid og energi på jobben for å beholde den og får samtidig mindre tid og energi til andre mål/behov som kan være mer helsefremmende for både individet og de som avhenger av han/henne utenfor jobbsammenheng. Staten har ordninger som jobber for å holde folk i arbeid eller omstille arbeidstakere som mister jobben. De støtter på den måten automatisk arbeidsgiverens mål om å effektivisere. Arbeidsgiver og «staten» får gjennomslag for sine mål ved hjelp av en psykologisk vitenskap som i sitt forsøk på å være verdi-nøytral ikke er nøytral, men heller støtter verdiene til stat og arbeidsgiver som potensielt bidrar til en utvikling som strekker seg stadig nærmere mot mer uhelse i samfunnet.

Psykologi og psykoterapi som vitenskapelig praksis kan aldri bli helt nøytral fordi den alltid vil ha en gjensidig sammenkobling med det som skjer utenfor terapirommet samtidig som det ikke finnes noen passende avgrensning i psykoterapeutens etiske koder. Det eksisterer her en latent konflikt mellom individet og samfunnet, mellom profesjonell etikk og sosialt ansvar som kan ses i sammenheng med en individualiseringsprosess. Individualiseringsprosessen leder til et dilemma vedrørende individuell intervensjon som vestens primære svar på menneskelig lidelse og skiftende leve forhold (Madsen, 2015). Madsen (2015) påpeker at psykologer i henhold til den hippokratiske eden er pålagt å gi individuell konsultasjon til alle de møter i psykisk nød og at det sjeldent eksisterer noen insentiv for psykologer å søke løsninger på denne konflikten utenfor et individuelt problem hos klienten. Det at psykoterapeuter som oftest ikke har et ønske om eller tillatelse til å engasjere seg i klientenes utfordringer utenfor terapirommet er et eksempel på hvordan problemstillingen unngås og opprettholdes. Cushman (1990) skriver at

det virker som om psykoterapeuten sin stillingsbeskrivelse ikke tillater dem å undersøke de sosiopolitiske betingelsene som klientene deres befinner seg i. Madsen (2015) eksemplifiserer med sitt arbeidstaker-eksempel at psykoterapi uintendert kan støtte et samfunnskrav om øket produktivitet på bakgrunn av fagets vitenskapelige status. Eksempelet hans viser også hvordan terapeutens stillingsbeskrivelse svekker psykoterapeutens evne til å vurdere om fokuset på å få pasienten tilbake i arbeid kan gå på bekostning av andre mer essensielle aspekter av arbeidstakerens liv.

Et annet eksempel på denne problemstillingen er bruk av det psykologvitenskapelige konstruktet *prokrastinering*. Dette er et populært begrep både blant fagfolk og i allmenbefolkningen. Prokrastinering er i psykologien et vitenskapelig konstrukt og defineres som utsettelse av gjøremål med negativ konsekvens (Steel, 2007). Utbredelsen av kontinuerlig utsettelse som oppleves problematisk av subjektet er blant studenter over 50%, som er 2-3 ganger høyere enn hos resten av befolkningen, og den ser ut til å øke (Steel, 2007). Det er konsensus blant forskere om at den problematiske tendensen til å utsette skyldes en manglende evne til selv-regulering (Steel, 2007). Van Eerde (2003) mener at den manglende evnen til selv-reguleringen oppstår fordi vi har en iboende preferanse for atferd og tanker som distraherer oss fra ubehaget ved egen intensjon (Van Eerde, 2003). Med utgangspunkt i denne forståelsen kan man likevel spørre; Hvorfor er det et ubehag knyttet til egen intensjon? Et annet perspektiv, *selvbestemmelsesteori*, tilsier at selv-bestemte personlige verdier er en forutsetning for evnen til å jobbe stødig imot et mål (Grund og Fries, 2018). Grund og Fries (2018) antyder hvordan egne verdier påvirker vår vurdering av egen utsettelsesatferd. De antyder også viktigheten av å tilfredsstille grunnleggende behov for å kunne jobbe jevnt imot et mål. Grund og Fries (2018) sine studier indikerer at prokrastinering også kan skyldes at andre mer grunnleggende behov/mål ikke er tilfredsstilt. Disse mer iboende målene kan være viktigere å jobbe mot, og dette kan være grunnen til at individet utsetter arbeidet mot det målet som er satt. Hvis dette er tilfellet, mister prokrastinering-begrepet mye av sin validitet. Utsettelsen av det aktuelle målet som er satt har ikke nødvendigvis den største negative konsekvensen. Forskningen antyder at studenter kan bruke opptil en tredjedel av dagen sin på å prokrastinere med aktiviteter som soving, spilling og TV-titting og man ser at slik utsettelse av skolearbeid ofte korrelerer med en rekke negative tendenser som blant annet sosial angst, depresjon og lav ansvarsfølelse (Pychyl, Lee, Thibodeau, & Blunt, 2000). De sterkeste prediktorene for prokrastinering er graden av ubehag knyttet til oppgaven, «task-delay», følelse av mestringssevne, impulsivitet, planmessighet, selv-kontroll, hvor lett en blir distraheret, evne til

organisering og motivasjon til å prestere (Steel 2007). Man ser også en negativ korrelasjon mellom prokrastinering og ansvarsfølelse og mestringssevne og en positiv korrelasjon mellom prokrastinering og selv-handikapp (Van Eerde, 2003). De overnevnte sammenhengene indikerer at denne typen utsettelse er ett av mange uttrykk for en psykologisk dysfunksjonalitet. Fra et slikt perspektiv gir det mening å merke disse utsettelsene med et trøbbelbegrep som prokrastinering. Forskningen på området preges av en korrelasjonell tilnærming der man ser på hvordan individuelle forskjeller; atferd, kognitive, biologiske og affektive komponenter som er assosiert med tendensen til å prokrastinere (Steel 2007).

Den kritiske psykologien er ikke uenig i at slike studier på «prokrastinering» med stor sannsynlighet er et uttrykk for noe som ikke er optimalt, men de anklager samtidig tradisjonen for å ha trangsyn angående «hva det er som egentlig ikke fungerer optimalt». Hva som er god bruk av tid og oppmerksomhet er vanskelig å definere, og derfor er det også vanskelig å si hva som er utsettelse med negativ konsekvens. De overnevnte forskningsresultatene på prokrastinering har utgangspunkt i et premiss om at feilen ligger i *prioriteringene til individet*, uten et kritisk hensyn til muligheten for at disse individuelle problemene skyldes et dysfunksjonelt overordnet system som individet har blitt «tvunget» inn i. Grund og Fries (2018) argumenterer for at problemet ikke kan løses ved å fokusere på implementering av de målene som er satt, men heller ved å revurdere målet som er satt. Hva er det med dagens samfunn som bidrar til at studenter setter seg akademiske mål som ikke er i samsvar med deres selv-bestemte verdier/behov? Hvis vi tar Grund og Fries (2018) sine konklusjoner på alvor så blir det vanskelig å tolke avvikende atferd som et uttrykk for dysfunksjon hos individet. Avviket er i det tilfellet like gjerne et uttrykk for dysfunksjon i de rammene som oppfordrer individet til å prioritere slik at han/hun må utsette andre mer grunnleggende behov i en behovspyramide. Hva er i så fall de grunnleggende behovene som blir utsatt til fordel for mindre kritiske behov? Hva er det med samfunnet som i så fall forårsaker det dysfunksjonelle forholdet mellom forventninger i omgivelsene (produksjon på skole og jobb) og individets iboende sosiale behov (familie og venner i autonome og delvis spontane fellesskap).

Et siste og kanskje et klassisk eksempel som illustrerer poenget er diagnostisering av ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder), som har økt drastisk i Norge de siste tiårene (Madsen, 2015). Denne diagnosen settes ofte på barn og unge som ikke klarer å følge med på skolen under de læringsbetingelsene som er rammen for ulike alderstrinn. Når et barn blir henvist til utredning av oppmerksomhetsproblemer er hypotesen som regel at problemene skyldes en ADHD/ADD. For at denne diagnosen skal kunne settes må konsentrasjonsvansker

og hyperaktivitet eller impulsivitet være tilstede i tilstrekkelig grad og medføre nedsatt funksjonsnivå i flere områder av livet. Den nedsatte funksjonen vurderes av klinikerens, basert på normative forventninger i individets omgivelser både i sosiale settinger og ved mer formelle vurderingssituasjoner som skole. Det andre kriteriet som verdsettes høyest i vurderingen av hvorvidt barnet skal få diagnosen ADHD/ADD eller ikke er at symptomene oppstod i barndommen.

Vansker med oppmerksomhet som oppstår i barndommen kan naturligvis være forårsaket av mange ulike påkjenninger. For å begynne å forstå disse forholdene må psykologen undersøke mer enn diagnosemanualen vanligvis oppfordrer dem til å gjøre (Cushman, 1990). De bør også vurdere om det er forventninger i individets omgivelser som det er noe galt med og undersøke hvordan disse forventningene har oppstått. Tendensen er at psykologen kategoriserer samlingen av ADHD symptomene for så å anbefale medisiner og tilrettelegging i møte med de forventningene som eksisterer i individets omgivelser. Slik diagnostisering gjøres da som oftest uten å vurdere om avviket er forårsaket av de rammene som skaper slike forventninger. Kan man være sikker på at individets utfordringer skyldes en manglende evne til å styre oppmerksomheten på en fordelaktig måte? Har man drøftet om kravene i individets omgivelser er det mest hensiktsmessig å bruke tid og oppmerksomhet på å strekke seg etter? Skolegang og akademisk læring tillegges stadig mer vekt og de som faller utenfor får raskt et avvikerstempel. Kan problemer med oppmerksomhet være et uttrykk for at individet blir tvunget til å forsøke å bruke tid og oppmerksomhet på noe som går på bekostning av mer grunnleggende utviklingsmessige behov, slik som Grund og Fries (2018) mener er tilfellet når studenter utsetter arbeidet mot et mål som er satt? Har man tatt høyde for at barn modnes i litt forskjell takt? I så måte er det et tankekors at sjansen for å få ADHD diagnose henger sterkt sammen med når på året barnet er født. De som er født sent på året går på skole sammen med barn som er litt eldre enn dem og kan lettere bli vurdert som umodne. Hvordan kan psykologien identifisere mer grunnleggende behovene hos barnet ut ifra dets utviklingsnivå og heller undersøke om disse er dekket? Det kan hende at en ADHD-tilstand finnes, men når man opererer med en prevalens på over 5% av alle barn, kan man stille spørsmål til hva som er det egentlige problemet; er det slik at barnet har behov for en diagnose og medisiner eller har barnet et sosialt behov som ikke dekkes av det «staten tilbyr»?

Del 3. Habermas

I denne delen av oppgaven ønsker jeg å utfylle og synliggjøre teori som jeg mener ikke kommer like klart frem når man leser fagpsykologisk litteratur som angår kritisk psykologi. Spesielt gjelder dette spørsmålet om hva slags rolle psykologien skal ha i forhold til frigjøring og hvilke «krefter» som truer denne. Habermas sin teori er en helhetlig samfunnsteori som etter mitt skjønn kan belyse slike spørsmål på en god måte.

Thomas Teo sin inndeling (1999) av psykologifaget (nevnt innledningsvis) bygger videre på den tyske filosofen Jørgen Habermas (1986) sin tredeling av vitenskapens ulike interesser. Kritisk psykologi kan på den måten spores tilbake til Habermas sin «reviderte» form for kritisk teori fra Frankfurter skolen. Habermas delte vitenskapens interesser inn i; *empirisk analytisk vitenskap* som søker nomologisk/nomotetisk kunnskap for å oppnå teknisk kontroll over prosesser eller objekter, *historisk-hermeneutisk vitenskap* som hovedsakelig er opptatt med fortolkning og mening og *kritisk teori* som har en emansipatorisk (frigjørende) interesse og bruker selvrefleksjon og selvkritikk som en avgjørende fremgangsmåte. I Habermas sin første kategori anerkjenner han at det er hensiktsmessig med en instrumentell fornuft/rasjonalitet (*teknisk vitenskapelig fornuft*), i den andre kategorien må det foreligge en kommunikativ fornuft (*sosialetisk fornuft*) og i den siste kategorien bør det foreligge en fornuft i selve uttrykksformen (*estetisk/kunstnerisk fornuft*) (Habermas, 1986). De to første kategoriene dekker den naturvitenskapelige og den humanvitenskapelige psykologien. Den kritiske psykologien lar seg plassere under den siste kategorien og her er selve uttrykksformen i fokus og selvrefleksjon er en avgjørende fremgangsmåte.

Kritisk teori ala Frankfurter-skolen var i sin tid ikke bare en akademisk posisjon, men inneholdt også et håp om en antiautoritær, mellommenneskelig sosialisme. Habermas forkastet verken demokratiet eller opplysningstidens grunnleggende oppfatninger i de vestlige land slik som hans Marxistiske forgjengere gjorde (Skjervheim, 1996). Han mente heller at den vestlige utviklingen har gitt økte muligheter for individuell frihet og meningsdannelse, men at disse mulighetene potensielt sett står i konstant fare for å bli underminert av økonomiske, tekniske og politiske føringer (Habermas, 2005). Samtlige fra Frankfurterskolen argumenterte for et kunnskapsteoretisk utgangspunkt basert på et språklig formidlet kommunikasjonsfellesskap fremfor et solipsistisk utgangspunkt med transendentalfilosofisk reduksjon/subjekt-objekt skillet som metode. De argumenterte, kort fortalt, for at kunnskap (må) etableres intersubjektivt og kommunikativt fremfor at subjektet kan utlede kunnskap på egenhånd (monologisk). Et slikt kommunikasjonsfellesskap er et nødvendig og relativt uproblematisk premiss for ervervelse av kunnskap om ikke-talende objekter, men når objektene vi søker kunnskap om ideelt sett skal

være en del av dette intersubjektive kommunikasjonsfellesskapet blir det hele mer komplisert. Det oppstår da et etisk-politisk problem angående symmetri mellom individer (forsker og øvrig befolkning) fordi kunnskapen ikke bare angår forskerne i det vitenskapelige kommunikasjonsfellesskapet, men også alle som blir forsket på og definert av disse i et større kommunikasjonsfellesskap (befolkningen). Jeg anser denne asymmetrien mellom vitenskapelige miljø og befolkningen som relevant for og relatert til den undertrykkende effekten som den kritiske psykologien argumenterer for at mainstream psykologi har på deler av befolkningen.

Habermas sitt arbeid kan anses som en revidert form for kritisk teori fordi han kritiserte sine forgjengere fra frankfurter skolen for å ikke være bevisst nok på denne etisk-politiske asymmetrien og introduserte en mer reflektiv kritisk teori hvor han i større grad også kritiserte det akademiske fellesskapet som han selv var en del av (Skjervheim, 1996). Kritisk psykologi er på denne måten spesielt relatert til Habermas sitt teoretiske arbeid og jeg vil av den grunn bruke dette for å belyse den/de problemstillingen(e) som kritisk psykologien er opptatt av.

Problemstillinger vedrørende moderniteten og den medfølgende «institusjonaliserte individualismen», som kritisk psykologi er opptatt av, kan utdypes ved hjelp Habermas sin omfattende samfunnsteori om «koloniseringen av livsverden. Hans teori om den kommunikative handlingen (2005) kan være et viktig bidrag i å forstå hva «individet er en del av» og hvordan denne konteksten (livsverden og sub-systemer) er grunnleggende for samhandling mellom individer.

Innledningsvis kan vi si at Habermas ved bruk av konseptene livsverden, sub-systemer og ulike former for rasjonalitet gir Habermas mening til paradoksale fordeler/ulempes ved modernitetens individualisme og statens institusjonalisering av denne. Ifølge samtlige samtidsdiagnoser finnes det krefter i vårt moderne opplyste samfunn som truer individets frihet ved at liv, kommunikasjon og aktivitet som foregår uavhengig av sub-systemer overtas eller erstattes av statlig regulering/byråkratisering og markedslogikk/markedsløsninger; en instrumentell rasjonalitet. Vi blir gjennom en slik prosess mer og mer avhengig av sub-systemene og man står i økende grad igjen med kun to størrelser; individ og stat: Et slikt forhold representerer, ifølge Habermas, en «usunn individualisme» fordi individet da i økende grad mangler en vesentlig kontekst/fellesskap uavhengig av stat eller markedskrefter. Så hva er denne vesentlige konteksten som Habermas poengterer at individet er en del av og som kritisk psykologi anklager psykologifaget for å overse? Hvis *samfunnet* er en for omfattende kategori

og *familien* for snever kategori så kan Habermas sitt *livsverden* -begrep gi et godt utgangspunkt for å forstå og beskrive individet i en helhetlig sammenheng uavhengig av stat og marked.

Livsverdensbegrepets historie, definisjon og implikasjoner

[Edmund Husserl](#) introduserte begrepet *livsverden* i sin bok *Krisen i de Europeiske vitenskapene og den transcendentale fenomenologi* utgitt i 1936. Alfred Schutz (1970) var den første til å videreføre Husserl sitt begrep med ønske om å bruke det i en samfunnsvitenskapelig kontekst/samfunnsforskning. Husserl utviklet livsverden-begrepet innenfor tradisjonen *fenomenologi*, men da fenomenologien tidligere (den tidlige Husserl) hadde handlet om en slags form for isolert bevissthet, ble livsverden nå denne bevissthetens levende horisont (Husserl, 1970). Man kan si at denne boken til Husserls og dens begrep om livsverden er et slags svar på Heideggers kritikk av Husserls tidligere posisjon. En av oppgavene til denne boken er å underkaste moderne filosofi en kritisk undersøkelse ved å se nærmere på dens avhengighet av det galileiske verdensbilde og den mekanistiske ideen om naturen som denne modellen utleder. I den galileiske modellen er naturen/universet uten lukt, smak og farge og har på den måten ingen «subjektiv verdi». Alt kan deles opp i mindre biter, måles, veies og forstås matematisk. Kritikken av dette perspektivet har vært mangfoldig, og Husserl vektlegger at vi alltid forstår noe i en sammenheng/kontekst.

Den *transendentale fenomenologi*/filosofi som Husserl var opptatt med har et solipsistisk utgangspunkt og er derfor også metodisk ego-sentrisk (individualistisk) på tross av at den, som nevnt ovenfor, i en viss forstand også står i motsetning til en slik tilnærming. Solipsisme er en sinnsfilosofisk teori som går ut ifra at alt utenfor ens eget sinn er usikkert og at man derfor ikke kan vite om noe annet eksisterer. Den ontologiske *solipsismen* rendyrker [idealismens](#) overbevisning om at bare [sinn](#) har en reell eksistens (cogito ergo sum) ved å hevde at siden det er usikkert om alt utenfor «*mitt sinn*» har en reell eksistens så kan man heller ikke vite om noe annet enn «*mitt sinn*» faktisk eksisterer (<https://no.wikipedia.org/wiki/Solipsisme>). Husserl utviklet en transendentalfenomenologisk idealisme hvor han argumenterer for at et transendentalfilosofisk grunnlag for vitenskapene er både mulig og nødvendig og at all grunnlagsproblematikk derfor bør håndteres med transendentalfenomenologisk reduksjon/transendentalfilosofi (Skjervheim, 1996, s. 17).

Skjervheim mener, i likhet med andre tenkere som for eksempel Martin Heidegger, at en slik transendentalfenomenologisk metode ikke er fullstendig gjennomførbar. Skjervheim

(1996) påpeker hvordan problemet med en slik metode oppstår i anerkjennelsen av et annet individet som et annet individ. For med utgangspunkt i Rene Descartes ego cogito (jeg tenker, derfor er jeg) så må det andre individet konstitueres som et annet transcendentalt ego med like mye rett til sitt solipsistiske utgangspunkt. Skjervheim skriver at problemet til Husserl kan sammenlignes med situasjonen som oppstår hvis vi ser for oss at en Gud skal skape/anerkjenne en annen Gud når forutsetningen for å være en Gud er at man ikke er skapt av noen andre (Skjervheim, 1996, s. 18). Husserl har selv gjennomført grundige studier om dette problemet, men som mange har påpekt klarer han ikke løse det fundamentale problemet med asymmetri mellom det konstituerende og det konstituerte i en intersubjektiv virkelighet. Selv om begrepet livsverden kan sees på som en slags løsning han kom frem til i de siste årene av sitt liv er det fortsatt et spørsmål om hans tidligere posisjon kan forenes med denne.

Det vi allikevel kan si er at det er med hensyn til dette vitenskapsteoretiske problemet (asymmetrien mellom individer i en intersubjektiv virkelighet som vi alle er en del av) at Habermas videreutvikler Husserl sitt begrep om *livsverden* (Habermas, 2005). Så hvorfor tar Habermas utgangspunkt i Husserls begrep om livsverden? Dette må vi forstå på bakgrunn av Habermas sine røtter i kritisk teori. Adorno og Horkheimer hevdet at opplysningstidens idealer hadde feilet fordi fornuften, som opplysningstiden bygget på, viste seg å være noe annet enn det man hadde sett for seg. Snarere enn å være en kilde til moralsk handling (Kant) mente Adorno og Horkheimer (med bakgrunn i sosiologien til Max Weber) at fornuften fungerte som et redskap for å beregne forholdet mellom mål og middel, altså det de kalte en instrumentell fornuft. De beskrev en dystre utvikling der denne fornuften tar over på alle livets områder, til og med i kunsten¹. Habermas mener at det finnes en måte å unngå denne utviklingen på, dvs. å begrense utbredelsen av denne formen for fornuft(instrumentell). Ifølge han ligger feilen i det som jeg over har omtalt som et solipsistisk subjekt, eller mer presist i det å oppfatte subjektet som solipsistisk og som «stedet hvor fornuften kommer ifra».

For å begrunne dette går Habermas til språket. Språket er ikke fundamentalt sett et instrumentelt middel som stilles til disposisjon for et solipsistisk subjekt, men det er *kommunikativt*. Det finnes altså en kommunikativ rasjonalitet og Habermas utvikler en teori som beskriver hvordan denne best kan komme til uttrykk (diskurs etikk). Grunnen til at han gjør dette er fordi han mener at det sosiale individet frigjøres gjennom sin språklige aktivitet og

¹ Noe de tar opp mer spesifikt i verket «kulturindustri» (1982).

at denne aktiviteten kan hindre den instrumentelle rasjonaliteten i å få fotfeste der den ikke hører hjemme.

For å beskrive dette trenger han et begrep om hvor denne instrumentelle rasjonaliteten ikke hører hjemme (altså livsverden). Språkets mening hentes fra «et sted» og er ikke «rasjonelt» i seg selv. En viktig grunn til at dette er en relevant vending for oss i denne sammenheng er at vi kan si at det er individet som er «hoved-objekt» for psykologien i den forstand at det hverken er samfunnet eller den biologien som individet er bygget opp av som er hoved-objektet. Å forstå individet som noe mer enn et «isolert selv», uten å falle over i den andre ytterligheten (kun en *del* av et samfunn) er, som tidligere antydte, det jeg er ute etter å forstå her. Jeg sier ikke med det at dette er helt fremmed for psykologien, men at det kan være nyttig å ha et enda videre utenifra-perspektiv på filosofien på akkurat dette. Det er i denne sammenhengen at Habermas videreutvikler Husserls sitt begrep om livsverden.

Hva er livsverden?

Livsverden kan forstås som en kontekst, men det er også et mer omfattende og utdypende begrep som går utover det rent kognitive aspektet ved vår forståelse. Livsverden utgjør en horisont eller en bakgrunn for vår forståelse og våre handlinger der også slike ting som vaner, tradisjoner, konkrete kroppslige erfaringer, ferdigheter og følelser inngår. Til sammen utgjør dette en horisont/kontekst som gir mening til alle våre begreper og handlinger. På et generelt nivå kan begrepet slik sett sies å utfordre biologiske forklaringer (hun gjør eller er i tilstand x fordi hun har en genetisk disposisjon til y) og en rent full sosialpsykologisk forklaring (hun gjør eller er i tilstand x fordi hun har levd under betingelsene x, y, z). For Habermas sin del er det som sagt det kommunikative aspektet ved dette begrepet som står i sentrum. Når vi kommuniserer er det mye som ikke sies eller problematiseres, men som «uttrykkes» - og som ikke trenger å sies (der og da) for å opprettholdes. Det uproblematiserte utgangspunktet (antakelsene) i livsverden og kommunikative handlinger utgjør til sammen den symbolske reproduksjonen (Thomassen, 2010). En kommunikativ handling er på denne måten et konsept som komplimenterer livsverdens-begrepet ved å antyde at det alltid kommuniseres noe i en handling mellom individer og at det som kommuniseres alltid hviler på noen antakelser uavhengig hvordan, hvor klart eller hvor mye premissene blir kommunisert/problematisert. Bakgrunnen/utgangspunktet for en kommunikativ handling kan defineres som «implisert» eller «tatt for gitt» ved at meningsinnholdet ikke nødvendigvis er gjort rede for eller problematisert. Bruken av begrepet livsverden står på denne måten i et slags motsetningsforhold til den

innflytelsesrike opplysningstanken om at våre tanker og handlinger er grunnlagt i oppfatninger som vi kritisk og rasjonelt har undersøkt, funnet verdifulle og derfor kan hente frem for å begrunne det vi tenker og gjør. Våre tanker og handlinger er, ifølge livsverdensbegrepet, ofte heller overbevisninger grunnlagt i underliggende antakelser som verken er undersøkt eller klargjort i møte med andre.

Habermas er mest kjent for begrepet diskursetikk, og her utgjør begrepet livsverden en viktig del. En påstand presenteres alltid i en livsverden-kontekst samtidig som den potensielt antyder en bakenforliggende virkelighet/kontekst som gjennom etisk/fornuftig diskurs kan vise seg å faktisk være fornuftig. En påstand oppstår optimalt sett i et stadig større og mer kompetent forum med innsigelser (Thomassen, 2010). Ifølge Habermas gjør denne diskursive rasjonaliteten det mulig å ha, fremme og diskutere synspunkter om hva som er verdifullt, etisk riktig, meningen med livet og tilsvarende spørsmål som ellers ikke kommer til uttrykk når vi bare prøver å finne ut av hva som er den beste veien til å nå et mål. Det er først når diskursen møter visse diskurs etiske kriterier at vi kan ha en fornuftig/demokratisk diskurs. Habermas mener at sub-systemer truer individers mulighet for å samles i slike forum/diskurser uten at kommunikasjonen manipuleres av udemokratiske interesser. Han mener at slike etiske rammer bare kan oppstå i kommunikasjonsfelleskap (utgått fra en livsverden) som er frigjort fra sub-systemene. Han fokuserer altså ikke på hva som er riktig, sant og godt i seg selv, men heller på de betingelsene som må være tilstede for at diskusjoner om slike spørsmål skal kunne foregå på en måte som gjør det mulig å forfølge slike spørsmål. Slik jeg forstår det er det dette som kalles for prosedural etikk og en av disse forutsetningene er autonome (altså ikke dominert av systemet: penger og makt) og delvis spontane fellesskap hvor nye ideer/mål kan dannes («intakt livsverden»).

Forholdet mellom Habermas og Kant

Som vi har sett består livsverden av språklig forståelse og enighetsdannelse mellom individer i et handlingsfelleskap innenfor en horisont av uproblematiserte og intersubjektivt delte antagelser. Videreføringen av tradisjoner, normer og kunnskap forstår Habermas som *reproduksjon av livsverden* og dette skjer ifølge han gjennom tre strukturelle komponenter; 1. *kulturell overlevering*, 2. *sosial integrasjon* og 3. *individuell sosialisering* (Habermas, 2005). I det moderne vestlige samfunn er den symbolske reproduksjonen i livsverden påvirket av en individualiseringsprosess hvor fellesskap og individ i stadig økende grad blir nødt til å ta stilling til nye normer/trender i samfunnet fremfor å basere seg på overleverte normer og tradisjoner

fra livsverden. Denne tendensen (refleksiv modernisering) fører til at utviklingen i økende grad er avhengig av individenes kommunikative samhandling. Habermas mente at dette kan være en god ting i seg selv, men at det avhenger av at man reformulerer etiske regler for denne (diskursetikken) slik at den ikke handler om den enkeltes vilje, men heller om hvordan man best kan oppnå bred enighet i åpen debatt og teoretiserte i denne sammenheng forutsetninger for kommunikative samhandlinger i et demokratisk medborgerskap (Bordum, 2005). Habermas sin diskursetikk uttrykker samme intensjon som Kants etikk samtidig som det er en kritikk av denne. Han begrunner, som Kant, menneskets evne til å felle moralske dommer i en iboende praktisk fornuft. Habermas mener at Kants etikk er monologisk (jfr overnevnte diskusjon om Husserl) og at fornuft/etikk ikke kan eksistere uten dialogen/kommunikasjonsfellesskapet – den er dialogisk. Han begrunner altså etikken i menneskets evne til å oppnå felles forståelse via språklig kommunikasjon. Dette kan sees i sammenheng med at ordet dialog betyr «gjennom fornuft» (https://no.wikipedia.org/wiki/Gruppe_for_dialog). Habermas rekonstruerer Kants kategoriske imperativ til en intersubjektiv og kommunikativ prosedyre for prøving og legitimering av normer. Kant hevdet at forslag til handlingsmaksimer bør vurderes opp mot det kategoriske imperativet som innebærer at kravet for en gyldig handlingsmaksime er at den kan universaliseres og at den anerkjenner individet som et formål i seg selv (Bordum, 2005). Kant mente at det kategoriske imperativ er en struktur i menneskets praktiske fornuft og at det derfor er noe vi *kan* vurdere på egenhånd/uten dialog/monologisk. Habermas rekonstruerer dette til et dialogisk prinsipp ved å si at istedenfor å teste forslag til gyldige normer opp mot det kategoriske imperativ skal testen skje i en rasjonell diskurs/dialog (Habermas, 2005). Fokuset skiftes da fra hva hver og en kan ville uten kontradiksjon til å hva alle kan bli enig om i rasjonell diskurs; gyldighet er ikke noe som kan godkjennes privat, men noe som må vurderes i en kommunikasjonsprosess der ulike krav testes i forhold til og for og imot argumentene til de som berøres. Habermas sin etikk er på denne måten kognitivistisk i motsetning til etisk subjektivism/erotivisme, men ikke i monologisk eller solipsistisk forstand. Istedenfor at innholdet i moralske vurderinger reduseres til subjektive følelser eller individuelle preferanser hevder Habermas at moralske dommer kan begrunnes rasjonelt uavhengig av individers private interesser, tilstand eller posisjon (Bordum, 2005).

Livsverden og større fellesskap: Møtet mellom ulike livsverdener

Følgende påstander er grunnleggende for Habermas sin teori om den kommunikative handlingen (2005); sosiale handlinger er mer enn instrumental og strategisk handling hvor man prøver å manipulere verden og andre mennesker for å oppnå et endemål. Det finnes en annen

form for handling hvor handling er orientert mot felles forståelse (kommunikative handlinger). Det finnes en form for rasjonalitet som ikke er en «middel for mål rasjonalitet», men heller en *kommunikativ rasjonalitet* hvor man kan oppnå *rasjonell konsensus* gjennom *rasjonell diskurs* (Habermas, 2005). Habermas argumenterte for at hva som er normativt «rett og galt» ikke kan avgjøres av verken politikere eller filosofer, men må avgjøres gjennom diskurs mellom vanlig folk. Det er kun når folk får debattere under omstendigheter som er fri fra autoritet, manipulasjon og vold at rasjonell konsensus kan oppstå. Rasjonell konsensus linkes her til bruk av fornuft/logikk/resonnement i en offentlig debatt hvor resonnementets kvalitet avgjør hvor rasjonelt utfallet blir (Thomassen, 2010, s.10-11).

Livsverden er de mellommenneskelige interaksjonene som ikke er regulert av staten og denne delen av individets liv anser Habermas som en helt grunnleggende for individets frihet i et liberalt demokratisk medborgerskap. I alle forhold som er regulert av stat og/eller markedet vil handlinger mellom individer til en viss grad være instrumentell og dette mener han er problematisk fordi organiseringen av handlingsrommene ikke har blitt integrert gjennom samforståelse. Man kan si at kommunikasjonen i subsystemene er henvendt mot individuelle interesser og kommunikasjonen i livsverden er basert på en felleskapsorientering. I subsystemene vil stat og markedslogikk lede til beslutninger som påvirker individer som ikke har fått mulighet til å delta i prosessen og si seg enig/uenig på gjensidig grunnlag. I mange tilfeller vil kommunikasjonen foregå gjennom et formalisert juridisk språk som ikke er basert på tillit og derfor/istedenfor er basert på formaliserte absolutte definisjoner av hva som er rett/rettferdig (legalitet/juss). Hvis for eksempel individet krever tilbake penger fra en venn/familie via retts-systemet befinner han/hun seg i en viss forstand utenfor de prosessene som kan skape fellesforståelse/enighet innenfor individenes livsverden. Man kan se på en slik situasjon som at venn/familie blir brukt som middel av individet for å oppnå egne mål fordi han/hun velger å sette sin lit til et språklig rammeverk som er utenfor det som deres venn/familie kan forstå. Uten en felles begrepsbruk kan man heller ikke komme til enighet på gjensidige grunnlag.

På grunnlag av underliggende og uproblematiskerte antakelsene kan nære venner/familiemedlemmer kommunisere ved hjelp av få ord og le av vitser som ingen andre syntes er morsomme osv. Eller med andre ord; på grunn av at de underliggende antakelsene ikke trenger å problematiseres så er det mulig å ha slike nære relasjoner med venner og familie. Slike uproblematiskerte underliggende antakelser (begrepsforståelse) kan altså være mer eller mindre i samsvar med hverandre. Individualisering kan fra et Habermas perspektiv tolkes som

en prosess der kommunikasjonen i økende grad må/bør gjøres eksplisitt for å kompensere for at individer kommer fra ulike livsverdener med ulike ideer om hva en livsverden er/bør være. Man antar fra et slikt perspektiv at individer har ulike underliggende antakelser assosiert med mange av begrepene som de nå vil bruke i en ny komplisert sammenheng (ny livsverden?). Habermas eksemplifiserer på denne måten viktigheten av å belyse/problematisere/diskutere potensielle underliggende antakelser for å oppnå *kommunikativ rasjonalitet* i et stadig mer komplisert samfunn (Habermas, 2005). Samtidig ligger det en fare i dette; at kommunikasjonen frigjør seg fra livsverdenen og blir så «nøytral» at den «ikke betyr noe».

Når man i moderne samfunn søker bekjentskap og nettverk (som er så populært i dag) for å oppnå egne individuelle mål så er han/hun i en gråson mellom «system» og livsverden hvor det kan bli vanskelig å forstå andre fordi de individuelle målene man har vil ha begreper knyttet til seg som ikke er i overenstemmelse med den man møter sine mål og medfølgende begrepsforståelse. En av partene må da på et tidspunkt gi etter for en annens begrepsbruk for å unngå konflikt/uenighet og blir da i en viss forstand et middel for den andres mål (verdier). Når et individ gir etter for en annens definisjon av hva noe er eller hva som bør gjøres på tross av at han/hun egentlig er uenig så kan det være hensiktsmessig å gjøre dette kompromisset eksplisitt (enig i å være uenig) og anerkjenner årsaken til at man gir etter. Er det fordi man har et kontraktororientert forhold til den man gir etter for og derfor har mest å tape på at man ikke enes? Eller er det fordi man faktisk stoler på at den andres mål og begreper vil lede oss begge (samfunnet?) i en bedre retning enn det man tror at ens egne mål og begreper vil gjøre? I dette tilfellet har man i det minste en språklig enighet om kompromisset som har blitt gjort (uavhengig av om den andres mål og begreper faktisk vil lede til et bedre samfunn). Det kan argumenteres for at en økt bevissthet og eksplisittgjøring av kommunikasjon kan være hensiktsmessig i et fellesskap. Habermas er opptatt av hvordan kommunikasjonen i slike maktforhold i subsystemer kan håndteres på en mest mulig demokratisk og frigjørende måte.

Habermas anerkjenner større offentligheter enn den som utgår fra individets livsverden som et viktig forum for dannelse av vilje og mening, men han argumenterer for at disse fellesskapene avhenger av at nye ideer og mål utvikles i livsverdens autonome og delvis spontane fellesskap (Habermas, 2005). Det vil si at kommunikasjonen må foregå i henhold til den overnevnte diskursetikken; for at felles forståelse skal kunne oppstå må alle parter anerkjenne hverandre ut ifra felles gyldighetskrav hvor den andres argument i det minste anerkjennes som er gyldig argument før man kan svare/argumentere imot. Dette innebærer at argumenter må legges frem på en måte hvor de kan bli allment gyldige.

Utfordringen her blir at ethvert argument utgår fra en livsverden som gir mening til argumentet så kommunikasjon som utgår fra ulike livsverdener må «oversettes» til å gjelde for en felles livsverden som skapes i kommunikasjonsprosessen (Habermas, 2005). Mange av antakelsene i en fungerende livsverden forblir uproblematisk fordi de kun problematiseres hvis det blir relevante i en ny situasjon. Nye situasjoner krever nye tolkninger, men disse tolkningene vil alltid måtte basere seg på livsverdenens delte bakgrunnskunnskap som overføres fra generasjon til generasjon. Livsverden utgjør altså kulturelt overleverte og språklig organiserte fortolkningsmønstre og preges av en grunnleggende fortrolighet/tillitt til disse. Livsverden utgjør en slags bakgrunn som gir mening til det vi gjør og sier uten at vi trenger å tvile og vi legger ikke nødvendigvis merke til alle de tause forutsetningene/antakelsene/implikasjonene som handlingene uttrykker og som vi ukritisk har akseptert som en «sannhet». Hvis samtalen foregår mellom to stykker som deler den samme livsverden vil man ofte ikke legge merke til at det som er «rasjonelt» også bygger på tause antagelser som ikke tematiseres i samtalen og som på den måten ikke er rasjonelle. Hvis samtalen er mellom to som ikke kommer fra en lignende livsverden og heller ikke deler mye av den livsverden som de befinner seg i vil det som sies oftere kunne oppfattes som irrasjonelt. «Hvorfor sitter du og skriver foran en datamaskin hver dag». «Fordi jeg studerer». Hvis den andre ikke har noe forhold til det å studere og derfor ikke vet hva 'studere' betyr (tenk på alt du må vite og forstå for å forstå hva det ordet betyr) og den personen som sier dette ikke er i stand til å oversette dette til den andres livsverden vil handlingen (sitte foran en pc og skrive hver dag) og uttalelsen kunne fremstå som irrasjonell.

Når det gjelder Kant vil man kunne si at «alle forstår hverandre». Han hevder nemlig at det kategoriske imperativ er universelt. Kanskje er det et større problem for Habermas å hevde dette i og med at våre rasjonelle vurderinger er knyttet til vår livsverden. Sånn sett kan vi spørre om for eksempel psykologen virkelig kan forstå pasienten for pasientens livsverden kan være så mangt. Sånn sett kan man spørre om psykologen er en «kantianer» i denne sammenhengen.

Livsverden, kommunikasjon og psykologi

Psykologen kan dele deler av sin livsverden med pasient og samtidig ha en livsverden preget av sin utdanning med begreper og forståelsesmåter er fremmede for pasienten. Man kan si at pasientens psykiske helse alltid vil være knyttet til et normativt spørsmål om hva som er sunne former for atferd, tanker og følelser. Habermas forstår som sagt validitet som *diskursivt* eller *dialogisk* av natur. Dette impliserer at man kun kan komme frem til det «normativt rette»

når dialog/diskurs mellom psykolog og pasient er herskefri. Det vil si at psykolog optimalt sett ikke bør definere pasienten med begreper og forståelsesmåter som er fremmed for pasient. Når psykoterapeutisk behandling gjør nettopp det så risikerer man å bidra til at individet distanseres fra meningsbærende/betydningsfulle elementer (fra livsverden) som han/hun trenger for å være fritt. En slik distansering skjer da til fordel for en forbindelse mellom statlige ordninger, økonomiske insentiver og psykologfaglige begreper/diagnoseverktøy (subsystemenes rasjonalitet). Hvis individet ikke har en livsverden med nære relasjoner, kulturelle fordommer og «irrasjonelle trosfellesskap» så har han/hun ikke noe annet valg enn å stole på disse systemenes instrumentelle rasjonalitet. Habermas mente, i likhet med den kritiske psykologien, at filosofisk vitenskap (som psykologi er i bunn og grunn) alltid vil være politisk og at den derfor optimalt sett bør støtte en frigjørende «politikk» (Thomassen, 2010, s.7). Dette betyr i terapi-sammenheng at terapeut optimalt sett bør søke en politikk/forståelse som virker frigjørende fra undertrykkende aspekter ved samfunnet.

Habermas skriver at «private juridiske subjekter kan ikke nyte likhet med individuell frihet hvis de ikke, i sin vanlige utøvelse av politiske autonomi, oppnår klarhet om hva som er en rettferdiggjort interesse og standard. Subjektene må selv være enig i grunnlaget for lik behandling av like og ulik behandling av ulike» (Thomassen, 2010, s.2). Med politisk autonomi referer Habermas til den positive friheten som angår individets «rett» til å være med å bestemme over det de er rammet av. Lov eller norm er ifølge Habermas legitim i den grad de som rammes av moralske eller juridiske normer samtidig kan se seg selv som skaper av disse. Tanken er at hvis man kommer frem til beslutninger gjennom en herrefri diskurs så har man oppnådd individuell autonomi med rasjonell selv-lovgivning (Thomassen, 2010, s.11). I henhold til dette kan man si at individet/subjektet/pasienten bør være enig i det normative grunnlaget for sin behandling for å ikke bli en passiv tilskuer i forvaltningen av egen mental helse.

Språk og kommunikasjon utgjør, ifølge Habermas, skillet mellom en aktiv og passiv medborger og derfor er det gjennom teorier om språk og kommunikasjon at han utvikler sine teorier om *diskursetikk* og *overveid demokrati*. I Habermas sin teori om den kommunikative handlingen vektlegges språk, kommunikasjon og ulike kommunikasjonsmedier for å tydeliggjøre skillet mellom deltaker og tilskuer i et demokratisk medborgerskap. Han skriver «Det eneste vi kan vite naturen til er det som løfter oss ut av naturen: språket. Gjennom dens struktur blir autonomi og ansvar lagt fram for oss. Vår første setning uttrykker uten tvil intensjon om universell og ubegrenset konsensus» (Thomassen, 2010, s.9).

Habermas mener med dette at hver gang vi kommuniserer noe med språk så ligger det en implisitt antakelse der om at vi kan nå universell og herrefri konsensus. Hver gang vi bruker språk antar vi at under ideelle omstendigheter for fri utveksling av resonnementer er det mulig å nå universell og ubegrenset enighet. Habermas kaller dette for «den ideelle ytringssituasjon». På denne måten starter Habermas sin kritiske teori med analyse av språk og finner etterhvert et kritisk ideal i måten vi bruker språket på (Thomassen, 2010, s.9-10). Det kritiske idealet angår bruk av fornuft/kommunikativ rasjonalitet i dialog, diskurs og debatt. Man kan videre spørre om Habermas sitt kritiske ideal i måten vi bruker språket på er noe psykologer bør ta stilling til for å skape en «ideell ytringssituasjon» i terapissammenheng.

Sett i lys av denne oppgavens tema så vil begrepet (livsverden) kunne si noe om hva slags fellesskap det er snakk om når vi er ute etter å forstå hvordan psykologien kan bidra til å styrke/frigjøre individets relasjoner og på den måten bidra til sitt endemål (bedre helse). Hvis psykologiens praktiske handlinger (anvendt psykologi) nedfeller seg på en måte som derimot bryter opp/ned disse relasjonene (livsverden) så går den imot sitt eget formål fordi individet er avhengig av en livsverden for å være fritt; et individ trenger mellommenneskelig relasjoner som ikke er regulert av stat eller marked, ifølge Habermas. Et potensielt problem med en «system vs individ» -tankegang er at strukturer og systemer ofte fremstår som at menneskenes handlinger er determinert av et undertrykkende system. Det er i denne sammenheng viktig å huske på at livsverden også kan være fastlåst/undertrykkende og at det kan være at psykologien kan virke frigjørende i slike situasjoner, i det minste i et kortsiktig perspektiv, om ikke annet. Uansett så løses ikke den aktuelle problemstillingen innenfor psykologifaget og den relevante tematikken er veldig lite representert.

Kolonialisering av livsverden

I moderne samfunn er det individet som står i sentrum. Opplysningstiden preges av en tro på at individet kan frigjøre seg fra kollektiver og «mystisk overtro», og myndiggjøre seg selv ved *bruk av egen fornuft i møte med andre individer*. Staten oppstår da som en tredjepart som skal sikre individenes rett til en slik frigjøring, men det har alltid vært politisk uenighet om hvordan dette best kan gjøres. Uenigheten gjenspeiler seg i partisystemet, men alle er i bunn og grunn enig om at individuell frigjøring skal stå i sentrum. Habermas tilslutter seg som sagt opplysningsprosjektet og kan på den måten kalles en opplysningsfilosof, men han ser noen utfordringer som han ønsker å forebygge imot. Han hevder at mange av disse utfordringene, som antydte tidligere, forårsakes av det han beskriver som en *kolonialisering av individers*

livsverden. Vi kan for denne saks skyld dele opp utfordringene ved denne kolonialiseringen i to deler med sammenhengende momenter; (1) *penger* (økonomisk system:kaptitalisme) og *makt* (byråkrati) og (2) *kommunikasjon*.

Skillet mellom livsverden og «systemer» er essensielt for Habermas sin teori om den kommunikative handlingen. Ut ifra dette skillet beskriver teorien hans hvordan deler av livsverden *kolonialiseres* av systemer ved bruk av makt og penger og hvordan dette har «fremmedgjørende» effekter i samfunnet. Moderniteten kjennetegnes ifølge Habermas av at det dannes subsystemer (marked og offentlig forvaltning) som «frigjøres» fra livsverden med en logikk som da ikke lenger er forankret i normer og kommunikasjonsformer som utgår fra en livsverden. Kolonialisering av livsverden skjer når kommunikativ orientering mot felles forståelse erstattes av instrumentell og strategisk orientering mot suksess (effektivitet for å oppnå enkelte mål) (Thomassen, 2010, s.76). En hjelpepleier som reiser rundt for å sørge for velferden til eldre mennesker vil selvsagt kunne oppføre seg hyggelig og imøtekommende, men han/hun skal først og fremst utføre oppgaver som er definert av et regelverk som setter begrensninger for hva slags behov pasienten får dekket. Når Habermas snakker om kolonialisering av livsverden er han særlig opptatt av reifikasjon/kommodifisering (penger) hvor behov blir tilfredsstilt gjennom en vare som tilbys på et marked, og statlig administrativ makt som skaper kontraktororienterte relasjoner (juridifisering) og instrumentell samhandling der målet er effektivitet (Habermas, 2005). Formålsrasjonell og instrumentell handling vil her si at handlingene i disse systemene er rasjonelle med hensyn til et formål som er tatt for gitt uten at det har blitt besluttet gjennom en herrefri diskurs (rasjonell selv-lovgivning).

I trå med frankfurterskolen generelt mener Habermas at problemet oppstår når den typen rasjonalitet som styrer subsystemene erstatter i økende grad funksjoner i individets livsverden og trenger deretter inn i individets resterende livsverden og «korrupperer» den med det Habermas kaller avspråkliggjorte kommunikasjonsmedier (Habermas, 2005). Disse systemene blir da formelt organiserte handlingsområder som løsriver fra individets livsverden og som ikke lenger integreres ved det Habermas anser som samforståelse mellom individer i fellesskap. Det som tidligere ble koordinert gjennom normer og relativt tette sosiale bånd basert på tillitt erstattes/overtas av markedslogikk og statens administrative ledd. Dette bidrar til en rettsliggjøring av individets mellommenneskelige relasjoner som Habermas mener vil lede til patologi. Denne effekten av kolonialiseringen kan ha ulike effekter som linkes til ulike funksjoner av kommunikativ handling; tap av mening ved at den symbolske og kulturelle reproduksjonen i livsverden brytes ned, anomie hvor sosiale normer/sosial integrering brytes

ned og nye psykopatologier oppstår ved sosialisering av individers personligheter (Thomassen, 2010, s.76).

Vi har sett at Habermas hevder at strategiske handlinger/formålsrasjonelle handlinger skiller seg fra kommunikative handlinger ved at disse handlingene (formålsrasjonelle) utføres for å velge beste midlene til et formål som allerede er bestemt. Kommunikative handlinger er der imot opptatt av å oppnå fellesforståelse om hva et slikt formål bør/kan være. Utviklingen av subsystemer skaper for Habermas et grunnleggende skille mellom to ulike mekanismer for handlingskoordinering; mens den symbolske reproduksjonen av livsverden koordineres gjennom språklig frembragt enighet, koordineres den materielle reproduksjonen i de nye subsystemene ved hjelp av avspråkliggjorte kommunikasjonsmedier (Habermas, 2005). Penger innen marked og makt innen forvaltning/byråkrati er her de to avspråkliggjorte kommunikasjonsmediene av interesse. Man bruker selvsagt språk i både marked og offentlig forvaltning også, men Habermas poengterer hvordan det er en vesentlig forskjell mellom kommunikasjonen i slike systemer og den som foregår i livsverdenen. I livsverden er kulturell overlevering orientert av språklig samforståelse i motsetning til overleveringen i subsystemene som i større grad er styrt av formelle rettslige reguleringer orientert imot økonomisk vekst (Habermas, 2005).

I Habermas sin teori om den fornuftige kommunikative handlingen skiller han mellom *arbeid* og *interaksjon* og interaksjonsbegrepet er her utviklet slik at det skal ta vare på opplysningsprinsippet fra Kant og opplysningstiden (Skjervheim, 1996, s. 23). Dette prinsippet handler ikke først og fremst om å vite mange ting, men heller om å få være fri til å tenke på egen hånd og gi andre en sjanse til å gjøre det samme. Når akademisk arbeid går ut til lekfolk så gjør det ofte det i form av det man kaller «popularisering» som kan virke overforenklet og nedverdiggende. Dette kan vi se i lys av Giddens sitt begrep om *erfaringsfjerne* vs *erfaringsnære* begreper (Giddens,1984). Kunnskapen fra akademia er gjerne formidlet med et begrepsapparat som er erfaringsfjernt for allmenbefolkningen. Psykologiens begreper er «erfaringsfjerne» (Giddens,1984) og derfor kan bidra i en individualiseringsprosess hvor individer søker mening på feil sted/måte fordi han/hun må navigere i omgivelsene med begreper som ikke er nært nok deres erfaring (forståelig). Fra et Habermas sitt ståsted kan man si at individer med en formalisert makt posisjon får mer makt av at subsystemene blir mer og mer begrepskomplisert fordi disse individene ikke i like stor grad er avhengig av at underordnede er enig (eller i det minste forstår) det som kommuniseres for å kunne «handle». Med mindre de pasientene som problematikken angår blir inkludert i prosessen med forståelige/erfaringsnære begreper kan det

argumenteres for at befolkningen på denne måten blir undertrykt, slik den kritiske psykologi argumenterer for. Fra et Habermasiansk perspektiv bør man være bevisst på denne problemstillingen i kommunikativ samhandling for å unngå at begreper som ikke har betydning for individet trenger inn i individets livsverden (allmennbefolkningen) og forvitrer den. Den forvitres da igjennom at egne omgivelser (livsverden) gradvis blir mindre forståelige for individene som defineres av de akademiske begrepene. Dette svekker individets evne til å navigere og finne språklig mening i sine omgivelser.

Opplysningstanken om at individet ikke skal brukes som et middel og at dette må skje ved at kommunikasjonen er basert på en gjensidig anerkjennelse av alle partenes begrep om tingenes tilstand er et premiss for Habermas sin ideelle kommunikative samhandling. I Habermas sitt perspektiv bør handling i et ideelt kommunikasjonsfelleskap optimalt sett foregå ved at begreper oversettes fra en livsverden i møte med en annen hvis dette er nødvendig for å gjøre begrepene erfaringsnære nok. Hvis den kritiske psykologiens poenger skal tas på alvor i en samtidens anvendte psykologi bør psykoterapeuten formidle den allmenne og formaliserte kunnskapen han/hun har lært gjennom mange år med studier i kombinasjon med et eller flere alternativer til denne individfokuserte/medisinske tilnærmingen til å forstå menneskets utfordringer. Disse alternativene må da presenteres med begreper som er erfaringsnære nok for pasienten. Med en slik tilnærming til å forstå individets problemer i terapi hvor man i større grad tar konteksten i betraktning åpnes det samtidig for å vurdere om den mindre kontekstuelle (reduksjonistiske/medisinske) tilnærmingen til helse er en del av årsaken til pasientens problem. Man kan da også vurdere om dette skyldes at den individfokuserte/medisinske tilnærmingen blir prioritert på en måte som hindrer pasienter å bli bevisst på samfunnsmessige krefter som forårsaker individets utfordringer. Habermas sitt poeng er at individets problemer forårsakes av at individet ikke får muligheten til å frigjøre seg fra slike krefter (stat og marked) fordi dette bare kan skje hvis individet har et nøytralt ståsted (livsverden) hvor kommunikasjonen er basert på gjensidig anerkjennelse uten regulering fra stat og markedslogikk (Habermas, 2005). Hvis psykologivitenskapelige miljøet skal ta hensyn til dette så er man også nødt til å masse-formidle slike problemstillinger slik at også lekfolk som ikke har søkt hjelp fra psykoterapi får en sjanse til å ta stilling til forutsetninger som ligger til grunn for de systemene som de er en del av og som stadig utgjør en større del av individets liv. Madsen (2015) og den kritiske psykologien fremhever hvordan denne problemstillingen åpenbart er relevante for individets situasjon og anklager psykologifaget for å undertrykke dette på grunn av dens tilknytning til stat og markedslogikk (Madsen, 2015). I neste kapittelet vil jeg forsøke å kort oppsummere hvordan

jeg oppfatter at Habermas sin teori kan bidra til å bevisstgjøre psykologifaget på relevante problemstillinger knyttet til egen praksis.

Hvordan er dette relevant for psykologifaget?

Konteksten for individet

I denne oppgaven har jeg drøftet hvordan psykologien forholder seg til lovmessigheter vedrørende individet (det psykologien først og fremst retter sin virksomhet mot). Kritisk psykologi oppfatter dette som en for snever orientering. Individet kan hverken forstås som et «lovstyrt vesen» eller som noe frakoblet det som det er en del av. Men hva er da mennesket en del av? Hvordan skal vi forstå mennesket i en større sammenheng? Min oppfatning er at Habermas har et systematisk og pragmatisk svar på denne problemstillingen som utdyper og utfyller den kritiske psykologiens agenda. Jeg vil avslutningsvis forsøke å trekke noen slutninger basert på Habermas sin forståelse av forholdet mellom det moderne samfunn og individet. Slik jeg ser det handler dette i all hovedsak om hvordan vi bruker språket til å søke fornuftige løsninger i møte med andre individer (diskursetikk) i et stadig mer komplekst samfunn hvor stat og marked (subsystemer) får stadig større innpass i/innvirkning på individets liv (livsverden).

Er psykologiens perspektiv på pasienten utenfor eller innenfor livsverden?

I Habermas sin teori om forholdet subsystem, individ og livsverden finner vi en teori om hvordan *dialog* generelt sett kan foregå på måter som tar vare på individets «vesen». Det er som uklart hvordan vi skal oversette dette til det som er den vanligste situasjonen for psykologer: «terapeutiske samtaler». I løpet av studiet har vi lært en del om ulike tilnærminger i terapi (terapeutiske retninger) og det filosofiske tankegodset som disse tilnærmingene er basert på. Likevel er mitt inntrykk at de normative grunnantakelsene (filosofien) som disse terapeutiske retningene baserer seg på er underkommunisert/utydeliggjort. I henhold til kritisk psykologi tyder dette på at psykologifaget slik det undervises ikke er bevisst på hvordan de terapeutiske retningene også fungerer ideologisk og maktestøttende. Man kan i henhold til Habermas sin teori si at den «terapeutiske retningen» som en gitt psykolog bruker utgjør en del av dette individets (psykologens) livsverden. Psykologen, uavhengig av terapeutisk tilnærming, deler visse aspekter med pasientens livsverden. Samtidig er psykologens livsverden forskjellig fra pasienten i det at terapeuten har kunnskap og begreper som pasienten ofte ikke har. Når det

gjelder mer alvorlige tilstander, som for eksempel ved det som kalles for schizofreni, kan til og med pasientens språk og handlinger fremstå som helt uforståelige.

Frigjøring

Fra Habermas sitt perspektiv så handlet frigjøring i opplysningstiden om en frigjøring fra overtro, myter, urettferdige «føydale» samfunnsordninger osv, mens det i moderne samfunn først og fremst handler om frigjøring fra subsystemer (stat/makt og marked/penger). Dette er viktig for psykologien fordi faget kan stå i fare for å tenke at frigjøring handler om å frigjøre seg fra meningsfulle/meningsbærende elementer i livsverden som individet faktisk trenger for å være fri. Står individet uten nære fortrolige relasjoner, kulturelle «fordommer», «irrasjonelle» tros-fellesskap (livsverden) så har individet ikke noe alternativ til «systemets» instrumentelle rasjonalitet». Enkelte tenker kanskje at velferdsstaten kan fylle tomrommet til de tidligere relasjonene, men ifølge Habermas blir dette vanskelig fordi velferdsstaten fungerer etter byråkratiske prinsipper der effektivitet og lovregulert/legal rettferdighet er overordna. Jeg tenker, som Habermas, at det ikke er hensiktsmessig å melde seg helt ut av subsystemene, men at det er vel så viktig å holde på de overnevnte forbindelsene (livsverden) i tro på at individet kan bidra til å endre disse systemene til noe bedre. Jeg tenker, også som Habermas, at slik endring avhenger av noen diskursive rammer som ivaretar en *kommunikativ rasjonalitet*. Individets rett til å uttrykke seg fritt er avhengig av at meningsmotstandere forstår begreper og uttrykk på en måte som ivaretar dennes reelle mulighet til å argumentere imot (oppretholde dialog). Det avhenger naturligvis også av at meningsmotstandere er interesserte i/oppsøker å forstå og anerkjenne et argument før han/hun tar avstand/ignorerer, bytter tema eller argumenterer imot. Jeg tenker, i likhet med kritisk psykologi, Habermas og de fleste andre tenkere nevnt i denne oppgaven, at det er hensiktsmessig for en psykolog å forstå at vi alle er underlagt systemer som individer til en viss grad er nødt til å frigjøre seg i/fra for å kunne komme i en posisjon hvor et «individuellt utgangspunkt» for behandling kan starte. En psykolog som tar hensyn til denne problemstillingen vil også utenfor den terapeutiske settingen være i bedre stand til å hjelpe individer å frigjøre seg fra undertrykkende aspekter ved «systemet» og re-organisere seg i mer eller mindre uavhengige fellesskap. Man har lite «empirisk» grunnlag for å hevde at psykologer har «et naivt syn» på dette, men min generelle oppfatning er at dette ikke er kunnskap som man er opptatt av å formidle eller tilgjengeliggjøring for psykologstudenter. Jeg tror at bruk av Habermas sitt livsverden-begrep i psykologifaglig pensum kan bidra til at aktuelle problemstillinger vedrørende samtidens trend og utvikling tematiseres/kommuniseres og ses i sammenheng med egen praksis (anvendt psykologi).

Oppsummering og avslutning

I oppsummeringen vil jeg sette det jeg har sagt til nå inn i en større sammenheng. En sammenheng som også delvis avslører mitt (muligens noe naive)² utgangspunkt for å skrive en oppgave som forsøker å sette psykologien som fag inn i en større samfunnsmessig kontekst

Den moderne stat oppstod på 1800-tallet i Europa og hadde sin basis i moderne kontrakts-teori. Målet med den moderne stat var å sørge for at individets grunnleggende rettigheter, slik som blant annet retten til liv, helse, eiendom, religionsfrihet og talefrihet. Siden den tid har staten også tatt på seg andre oppgaver som utdanning, barnepass og andre velferdsordninger. På den ene siden kan man si at dette virker frigjørende, men man kan/bør også kunne stille spørsmålstegn til mulige negative effekter. Opplysningstidens ideer om at verden kom til å gå framover når det gjaldt vitenskap, teknikk og moral og en form for nasjonalisme hvor alle borgere var «like for loven» ledet til ekspansjonen av statens ansvarsområde og dens link til vitenskapelige metoder. Denne utviklingsoptimismen har ikke samme status i dag som tidligere da diskursen om menneskelig frihet har blitt mer komplisert i stadig mer kompliserte samfunnsordninger. Den kan kritiseres for å fremme et for snevert menneskesyn. Livsverdens begrepet har analytisk/vitenskapelig verdi i analyse på flere nivåer av dagsaktuelle problemstillinger. Det kan brukes som et verktøy i analyse av problemstillinger som alltid vil være aktuelle i et samfunn der stat og marked har stor innvirkning på individets liv. Jeg tror at bruk av Habermas sitt livsverden-begrep i psykologifaglig pensum kan bidra til at aktuelle problemstillinger vedrørende den moderne stat, samtidens trender og utvikling anerkjennes og ses i sammenheng med egen praksis (anvendt psykologi).

Tro som før dreide seg rundt et ubegripelig konsept (Gud) som representerte alle de romsligste konseptene (kjærlighet, rettferdighet, sannhet, ydmykhet etc) og en medfølgende visjon om hvordan dette vil se ut i et menneskelig fellesskap har gradvis blitt erstattet av nye autoriteter med nye ideer. Jeg tror, i likhet med Habermas (2005), at denne utviklingen har gitt oss økte muligheter for individuell frihet og meningsdannelse, men at disse mulighetene står i konstant fare for å bli underminert av politiske, økonomiske og tekniske (vitenskapelige) føringer. Nietzsche omtalte i et av sine verk den moderne utviklingen som «Guds død»

² Når jeg sier naiv, så tenker jeg på at noe av det jeg sier her ikke nødvendigvis er nytt stoff og at det kan fremstå som naivt i den grad det oppfattes som om dette sies for første gang.

(nihilisme). Han mente at såkalte «frie sinn» og moderne ateistiske «kunnskaps elskere» som er oppmuntret og fornøyde med moderne vitenskap må innse at deres tro på vitenskapen hviler på en tvilsom moralsk og metafysisk forutsetning (Nietzsche, 2010). Inspirert av Nietzsche skrev Martin Heidegger at nihilisme er den fundamentale bevegelsen til det moderne samfunnets maktstruktur. Det er ifølge han de som tror at de er frigjorte fra disse maktstrukturene som bidrar mest til deres utvikling. Heidegger fremhever også et av Nietzsches sine hovedpoenger ved å presisere at det ikke er «mangel på tro» som er problemet, men at trosobjektet i økende grad blir et *flyktig og komplekst samarbeid* mellom stat-vitenskap-marked som formidler og opprettholder forvrengte konsepter av mennesket/frihet (Ehrmantraut, 2016).

Det handler i kritisk psykologi om hvordan statlige ordninger og tiltak henviser til vitenskap/psykologi som en nøytral praksis samtidig som den brukes til å legitimere en ikke-nøytral definisjon av frihet på befolkningen. Psykologien får en stadig større rolle i implementering av ordninger som er ment for å forme, regulere og administrere individets frihet på måter som kan undergrave livsverdens betydning for mening og frigjøring. Det er her et forhold mellom subjektivitet, psykologi og samfunn som jeg tror samtidens psykologer kan ha nytte av å gjøres mer bevisst på.

Staten instituerer sin frihetsforståelse gjennom strukturelle rammer (utdanning, arbeid og velferdsordninger) som legger klar og tydelig føring på hva slags mål vi bruker tiden vår på å oppnå. Staten bruker også mye av sine ressurser, blant annet skattepenger, på å frigjøre individet fra ansvarsområder som tradisjonelt sett er mer nærliggende enn både jobb og utdanning (som familie, nærmiljø og lokalsamfunn). Disse ordningene virker samtidig ideologisk maktstøttende fordi de er basert på et menneskesyn og et frihetsbegrep som er frigjort fra *livsverden* og hovedsakelig styres av *staten* og *økonomiske interesser* (makt og penger). Den moderne liberale og individualistiske frihetsforståelsen gjør det vanskeligere for lokalsamfunn og frivillige organisasjoner å eksistere fordi velferdsstaten påstår å ta ansvaret for menneskene rundt oss. Ifølge Habermas bryter staten på denne måten opp mindre, mer «organiske» fellesskap (livsverden). Individets livsverden gjennomgår en sosiokulturell utviklingsprosess som Habermas kaller «rasjonalisering» der statlig forvaltning og markedet instrumentaliserer elementer ved individet og dets sosiale liv. Individet blir gjennom denne prosessen stadig mer avhengig av stat, marked og den logikken som der råder. Det ser ut til at politiske og økonomiske føringer ignorerer individets behov, kultur, egenskaper og prioriteringer til fordel for andre behov, egenskaper og prioriteringer som bidrar til å øke produktivitet. Individets personlighet, kultur og moralske overbevisninger blir da irrelevant for

den jobben de gjør på en arbeidsplass og tvinges inn i strukturer som på denne måten begrenser deres frie livsutfoldelse til fordel for noen andres interesser, formål og overbevisning. Livsverdens normer og kommunikasjonsformer får stadig mindre plass i subsystemene (stat og marked) samtidig som disse systemenes instrumentelle fornuft stadig utgjør en større del av individets livsverden. Habermas eksemplifiserer dette ved å påpeke hvordan mye produksjon av varer skjedde i private hjem der familier ofte jobbet sammen før det ble mer formalisert i løpet av 1800-tallet. Individets hverdag ble da i større grad løsrevet fra individets livsverden ved at arbeidet flyttes til fabrikker og styres av arbeidsplassens kultur/verdi-nøytrale normer og regler. Arbeidet rasjonaliseres og effektiviseres etter vitenskapelige metoder og individenes tradisjoner og kulturelle særpreg mister sin betydning i denne sammenhengen, noe som Habermas mener at fører til en oppsplitting av individet (Habermas, 2005). Han mener ikke at denne splittelsen er problematisk i seg selv, men problemet er snarere sammenblandingen og da særlig den som beveger seg fra «systemet» til livsverden. Det er kanskje noe spekulativt, men man kan si at både «penger» og «makt» har en interesse av at individet blir frigjort/løsrevet fra alle forbindelser som ellers vil gjøre disse individene ufleksible og vanskelige å kontrollere (jfr, eksemplene med prokrastinering og ADHD).

Et premiss for den kritiske psykologien er menneskets evne til å organisere seg og forvandle sine omgivelser. Disiplinen anklager samtidspsykologien for å behandle individuelle utfordringer som om psykologisk testsetting og andre aspekter ved samfunnet er uforanderlige premisser (Madsen, 2012b, s.7). Hvis vi anerkjenner at dette kan være et problem så må vi også anerkjenne at radikal og vedvarende endring ikke kan skje uten en viss grad av «intellektuell» frigjøring fra slike systemer. Det kan fra dette perspektivet se ut som at individet ikke er «intellektuelt frigjort» fra slike systemer før han/hun har et alternativ til systemenes rasjonalitets-logikk. Man kan da både stå imot og tilpasse seg slike systemer der det er hensiktsmessig. Dette vil sannsynligvis måtte innebære å klare å definere seg selv og sine omgivelser på en måte som muliggjør en interaksjon med det individet er en del av og samtidig stå imot mye av det. Slik intellektuell frigjøring er ifølge Habermas dialogisk. Det vil si at det bare kan skje når individer får organisere seg i herrefrie autonome og til dels spontane kommunikasjonsfellesskap. For at slike fellesskap skal kunne ivareta individets frihet bør de være så uavhengig av stat og markedslogikk som mulig. Dette for at individet ikke defineres og koordineres av det Habermas kaller avspråkliggjorte kommunikasjonsmedier. Habermas argumenterer for at man kun i slike kommunikasjonsfellesskap kan bli enige om noen diskursetiske retningslinjer som ivaretar språkets iboende søken etter universell og ubegrenset

konsensus. Han argumenterer for at man i under slike diskursive rammer kan finne enighet uavhengig om enkelte mener at de *ikke* vil oppnå enighet/forståelse. Disse enkelte individene blir da nødt til å ta ansvar for sin autonomi ved å gi mening til det at de har valgt å være en del av dialogen på tross av at de ikke ønsker å oppnå enighet/felles forståelse. På denne måten veier ikke lenger den enkeltes vilje over autonomien og ansvaret som blir følger med språkets «enighetsøkende natur» (Thomassen, 2010, s.9-11)

Det er bred konsensus blant fagfolk og lekfolk om at det er noe kritikkverdig med dagens samfunn på tross av at det kan være vanskelig å bli enig om nøyaktig hva det er som bør kritiseres. Kan man tillate seg å tenke at de kritikkverdige aspektene ved samfunnet også til dels gjennomsyrrer universitetet? Burde universitetet i betydelig større grad tilrettelegge slik at det er rom for studenter til å undersøke og uttrykke en emansipatorisk (frigjørende) interesse med selvrefleksjon og selvkritikk som metode? Autoritetene oppfordrer oss til å bruke tiden vår på formålsoverrettet læring, uten at studenten nødvendigvis har fått muligheten til å bli enig i eller avstå fra dette formålet. Habermas mener at det kommer som et resultat av et motsetningsforhold mellom den instrumentelle fornuften (formålsrasjonaliteten) i systemer som stat/marked (subsystemer) og individets iboende livsverden/kultur(frihet).

Et relevant spørsmål for en psykologi-student kan for eksempel være «hvordan kan vi se studenters manglende motivasjon for å jobbe med akademiske mål (prokrastinering) i sammenheng med Habermas sin ide om at individets livsverden erstattes av stat og markedslogikk?». I et Habermas-paradigme har de individuelle problemene som psykologien er opptatt av oppstått som et resultat av koloniseringen av individets livsverden. Utsettelsen av det akademiske arbeidet kan fra dette perspektivet forklares med at det akademiske arbeidet ikke utgår fra individets livsverden, men er istedenfor motivert av en motstridende (rasjonaliserende) tankegang fra stat og marked i et miljø der individets mellommenneskelige relasjoner er distanserte av formaliseringen og rettsliggjøringer (Habermas, 2005). Man kan i en slik sammenheng, med hensyn til tankegodset som oppgaven forsøker å formidle, tenke at den optimale motivasjonen for å lære (akademisk arbeid) er menneskets iboende og naturlige nysgjerrighet i møte med andre i et kommunikasjonsfelleskap som ivaretar individets «vesen» (frihet).

I henhold til opplysningsprinsipper må ulike menneskesyn møtes i en demokratisk/herrefri kommunikasjon om vitenskapelig kunnskap for at vitenskapen skal virke frigjørende for individet. En bevissthet rundt dette kan bidra til en kommunikativ fornuft

(diskurs etikk) som begrenser subsystemenes instrumentelle rasjonalisering av «undertrykkende» definisjoner på individet. En slik diskursetikk kan uttrykkes i både psykologifagets praksis og administrering av eget studieløp med en mer gjennomgående bevissthet på hva faget er «en del av». Herrefrie/demokratiske dialoger hindres når logikk fra sub-systemer (stat og marked) frigjøres fra ideer/mål i autonome og delvis spontane fellesskap (livsverden). Logikk i sub-systemene styres av en formålsrasjonalitet hvor beslutninger faller på økonomiske interesser og/eller rettsliggjorte makt-forhold og kommuniseres med det Habermas kaller for avspråkliggjorte kommunikasjonsmedier fremfor språklig forståelse/enighet mellom gjensidig anerkjente individer i dialog. Den gjensidige anerkjennelsen handler om at den som definerer noe/noen i et fellesskap anerkjenner at definisjonen ikke kan ha en god/demokratisk «effekt» uten en felles språklig forståelse med andre. Hvis man anerkjenner dette vil det kunne legge gode føringer på psykologifagets diskurs rundt hva en terapeutisk dialog bør være innenfor og utenfor terapirommet.

Literatur

Al-amoudi, I. & Willmott, H. (2011). Where Constructionism and Critical Realism Converge: Interrogating the Domain of Epistemological Relativism. *Organization Studies*, 32, 27 - 46.

Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2002) Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences.

Beck, U. & Ritter, M. (1992). Risk Society: Towards a new modernity: *London: Sage Publications*.

Beenstock, J., Adams, J. & White, M. (2011). The association between time perspective and alcohol consumption in university students: cross-sectional study. *Eur J public health*, 21(4),438-443.

Bem, S. & De Jong, H. L. (1997). Theoretical issues in psychology. An introduction. *London: Sage*.

Bogna, F., Raineri, A. & Dell, G. (2020), "Critical realism and constructivism: merging research paradigms for a deeper qualitative study", *Qualitative Research in Organizations and Management*, Vol. 15 No. 4, pp. 461-484. <https://doi.org/10.1108/QROM-06-2019-1778>

Bordum, A. (2005). Immanuel Kant, Jürgen Habermas and the categorical imperative. *Philosophy & Social Criticism*, 31(7), 851-874. <https://doi.org/10.1177/0191453705057307>

Bury, Mike. (2009). The Medicalization of Society: On the transformation of Human Conditions into Treatable Disorders – *Sociology of Health & Illness*

Cushman, P. (1990). Why the self is empty. Toward a historically situated psychology. *Am Psychol*, 45(5), 599-611. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.45.5.599>. PMID: 2190505

Davis, D., R., Hook, J., Jordan, T., Owen, J., & Turner, D. (2014). Therapists' Multicultural Orientation: Client Perceptions of Cultural Humility, Spiritual/Religious Commitment and Therapy Outcomes

Davis, K. (1986). The process of problem (re) formulation in psychotherapy; *Sociology of health and illness*

Deneen, P. (2018). Why liberalism failed: *Yale university press*

Durand, R., & Vaara, E. (2006). A true competitive advantage? Reflections on different epistemological approaches to strategy research. *HEC Paris, Les Cahiers de Recherche*.

Fox, D., Prilleltensky, I., & Austin, S. (2009). Critical psychology for social justice: Concerns and dilemmas. In D. Fox, I. Prilleltensky, & S. Austin (Eds.), *Critical psychology: An introduction* (pp. 3–19). *Sage Publications Ltd*.

Garcia-Romeu, A., Griffiths, R. R., & Johnson, M. W. (2014). Psilocybin-occasioned mystical experiences in the treatment of tobacco addiction. *Current drug abuse reviews*, 7(3), 157–164. <https://doi.org/10.2174/1874473708666150107121331>

Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*: *University of California Press*

Gorski, P. (2013). "What is Critical Realism? And Why Should You Care?". *Contemporary Sociology: A Journal of Reviews*. 42. 658-670. 10.1177/0094306113499533.

Griffiths, R. R., Richards, W. A., McCann, U. & Jesse, R. (2006). Psilocybin can occasion mystical-type experiences having substantial and sustained personal meaning and spiritual significance. *Psychopharmacology*. DOI 10.1007/s00213-006-0457-5

Grund, A., & Fries, S. (2018). Understanding Procrastination: A Motivational Approach. *Personality and Individual Differences*, 121, 120-130.

Habermas, J. (2005). Teorien om den kommunikative handlen (1.utg, 3. opplag). *Aalborg universitetsforlag*.

Holth, I. & Madsen, O. J. (2013). Behandling på boks - En kasusstudie av selvhjelpsverktøyet 'Psykologisk førstehjelp' som normativ diskurs. *Matrix - Nordisk tidsskrift for psykoterapi*. 30. 285-303.

Horkheimer, M. & Adorno, T. W. (1982). Dialectic of enlightenment. *New York: Continuum*.

Husserl, E. (1999). Cartesian Meditations, *Kluwer Academic Publishers*.

Husserl, E. & Carr, D. (1970). The crisis of European sciences and transcendental phenomenology: *An introduction to phenomenological philosophy*.

Kim, S. J., Kim, H. J., & Kim, K. (2020). Time Perspectives and Delay of Gratification - The Role of Psychological Distance Toward the Future and Perceived Possibility of Getting a Future Reward. *Psychology research and behavior management*, 13, 653–663.
<https://doi.org/10.2147/PRBM.S246443>

Kwan, K. M., & Eric W. K. Tsang. (2001). Realism and Constructivism in Strategy Research: A Critical Realist Response to Mir and Watson. *Strategic Management Journal*, 22(12), 1163–1168. <http://www.jstor.org/stable/3094469>

Madsen, O. J. (2010). Den terapeutiske kultur. *Oslo: Universitetsforlaget*.

Madsen, O. J. (2012a). Hvorfor trenger vi en kritisk psykologi? *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 49(8), 740-745.

Madsen, O. J. (2012b). Kritisk psykologi - røtter og framtid. *Nordiske udkast*. 40. 3-18.

Madsen, O. J. (2015). Psychotherapists: Agents of Change or Maintenance Men

Michael Ehrmantraut (2016). Nihilism and Education in Heidegger's Essay: 'Nietzsche's Word: "God is Dead"', *Educational Philosophy and Theory*, 48:8, 764-784.

Mir, R. & Watson, A. (2001). Critical realism and constructivism in strategy research: Toward a synthesis. *Southern Medical Journal*, 22, 1169-1173.

Mischel, W. & Underwood, B. Instrumental ideation in delay of gratification. *Child Dev.* 1974;45(4), 1083-1088.

Mischel, W. & Ayduk, O. Self-regulation in a cognitive-affective personality system: attentional control in the service of the self. *Self-Identity*. 2002;1(2): 113-120.

Mosher, D.K. & Watkins, C. E. (2020) Psychotherapy Trainee Humility and its Impact: Conceptual and Practical Considerations. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, [Http://doi.org/10.1007/s10879-020-09454-8](http://doi.org/10.1007/s10879-020-09454-8)

Nietzsche, F. (2010). Den muntre vitenskapen. Oversatt av Øystein Kar. *Oslo: Spartacus Forlag*.

Rose, N. (1985). The Psychological Complex: Psychology, *Politics and Society in England 1869 – 1939*.

Rose, N. (1999). Power and subjectivity: critical history and psychology. *Hentet fra* <https://academyanalyticarts.org/rose-power-subjectivity>

Parker, I. (2007). Revolution in Psychology. Alienation to emancipation. *Pluto Press: London*.

Pettit, P. (2012). On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy (The Seeley Lectures) *Cambridge University Press*. <https://doi:10.1017/CBO9781139017428>

Prillettensky, I. (1997). The Morals and Politics of Psychology. *The Psychological Discourse and the Status Quo*. Albany, NY: State University of New York press.

Putnam, R. D. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community, *Simon & Schuster, New York, NY*

- Reynolds, B. & Schiffbauer, R. (2005). Delay of gratification and delay discounting: a unifying feedback model of delay-related impulsive behaviour. *Psychol Rec.* 2005; 55(3), 439-460.
- Redding, R. E. (2015). Sociopolitical insularity is psychology's Achilles heel. *The Behavioral and brain sciences.*
- Sankey, H. (2008). Scientific realism and the inevitability of science, *Studies in History and Philosophy of Science Part A, Volume 39, Issue 2, 2008, Pages 259-264*
- Sampolahti, T. & Laitila, A. (2019). On Heidegger's Sofa: Some Remarks on Psychotherapy from Historical and Philosophical Points of View. *Philosophia (Ramat Gan)*, 48(2), 743-762. [Http://doi.org/10.1007/s11406-019-00132-1](http://doi.org/10.1007/s11406-019-00132-1)
- Sandage, S. J., Rupert, D., Paine, D. R., Bronstein, M., & O'Rourke, C. G. (2017). Humility in psychotherapy. In E. L. Worthington, Jr., D. E. Davis, & J. N. Hook (Eds.), *Handbook of humility: Theory, research, and applications* (pp. 301–315). *Routledge/Taylor & Francis Group.*
- Schutz, A. (1970). On Phenomenology and Social Relations. *Selected Writings. The University of Chicago Press. Chicago and London.*
- Skjervheim, H. (1996). Deltakar og tilskodar. *Aschehoug & Co.*
- Steel, P. (2007). The nature of procrastination: a meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure. *Psychol. Bull.* 133, 65–94. <https://doi: 10.1037/0033-2909.133.1.65>
- Store Norske Leksikon (2022, 20. Mars) *Psykologi*: <https://snl.no/psykologi>
- Teo, T. (2007). The Critique of Psychology: From Kant to Postcolonial Theory. *New York: Springer, Journal of the History of the Behavioral Sciences* 43(2), 223-226.
- Teo, T. (1999). Functions of knowledge in psychology. *New Ideas in Psychology. Volume 17, Issue 1, 1-15*, [https://doi.org/10.1016/S0732-118X\(98\)00008-7](https://doi.org/10.1016/S0732-118X(98)00008-7)
- Teo, T. (2015). Theoretical psychology: A critical-philosophical outline of core issues. In I. Parker (Ed.), *Handbook of critical psychology* (pp.117-126). *New York: Routledge*

Thomassen, L. (2010). *Habermas: A Guide for the Perplexed* (Guides for the Perplexed).

Tønsberg, K. I. (2012). Den sammensatte vei til ideskaping og ny kunnskap. *Pedagogisk forskningsinstitutt*, Det utdanningsvitenskapelige Fakultet.

Van Eerde, W. (2003). A Meta-Analytically Derived Nomological Network of Procrastination, *Personality and Individual Differences*, 35, 1401-1418.
[http://dx.doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00358-6](http://dx.doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00358-6)

Wampold, B. E. & Imel, Z. E. (2015). *The Great Psychotherapy Debate: The Evidence for What Makes Psychotherapy Work* (2nd ed.). *Routledge*.
<https://doi.org/10.4324/9780203582015>

White, S. K. & Farr, E. R. (2012). “No-Saying” in Habermas. *Political Theory*, 40 (1), 32–57. <https://doi.org/10.1177/00905917111426854>

Wikipedia (2022,16. Mars) *Livsverden*: <https://no.wikipedia.org/wiki/Livsverden>

Wikipedia (2022, 21.Mars) *Solipsisme*: <https://no.wikipedia.org/wiki/Solipsisme>

Wikipedia (2022, 25. Mars) *Dialog*: https://no.wikipedia.org/wiki/Gruppe_for_dialog

Wittman, M., Leland, D.S., Paulus, M.P. Time and decision-making: differential contribution of the posterior insular cortex and the striatum during a delay discounting task. *Exp Brain Res*. 2007;179(4):643-653.

Worthington, E. L., Jr., & Allison, S. T. (2018). Heroic humility: What the science of humility can say to people raised on self-focus. *American Psychological Association*. <https://doi.org/10.1037/0000079-000>

Wright, J.C. (2019). *Humility as a Foundational Virtue*. *Oxford University Press*.
DOI:’0.1093/oso/9780190864873.003.0007

